

Lèxic ramader en documents valencians del segle XIV¹

1.- Introducció

L'objectiu en estudiar el lèxic d'aquesta mena de documents és doble: en primer lloc, i partint dels estudis de Germà Colón, perfilar la documentació lèxica en texts no literaris (*vide* més avall) d'alguns termes no estudiats pel nostre filòleg, i en segon lloc, tractar d'esclarir les etimologies no estudiades partint dels texts en llatí –bé íntegres, bé intercalats– d'alguns documents.

La publicació de diversos treballs² (llibres i articles) d'història medieval que apleguen documents històrics (no «literaris») referents a aquest aspecte tradicional de l'economia de les terres valencianes septentrionals, vident encara avui dia en menor mesura si es vol, m'ha empès a analitzar-ne el lèxic, en algun cas poc o gens conegut pels nostres filòlegs, així com també mínimament enregistrat pels nostres diccionaris. Com que fóra impossible d'estudiar «tots» els documents referents al món de la ramaderia publicats fins avui, he considerat que n'hi hauria prou amb l'anàlisi lingüística d'uns pocs per fer-nos una idea del lèxic ramader en documents valencians, especialment el de les comarques septentrionals, durant el segle XIV.

2.- *Animalia grossa nec minuta*

Davall aquesta expressió, que apareix en un document en llatí de 1313 (*vide* Sánchez Almela, 1985: 241.10), analitzaré diversos termes referits al bestiar, com ara la relació entre *bestiar-ramat-ganado*, que conformen la *cabana* (avui,

1. Aquest treball forma part del projecte d'investigació *La cultura catalana medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa*, Proyecto de Investigación nº PB98-1193-C03-03 del Ministerio de Educación y Ciencia.

2. *Vide* a la bibliografia els treballs referits a aquest aspecte de la nostra història d'on he tret la informació.

«cabanya»), terme que fa referència a un número de caps de bestiar no determinat ben bé. A remarcar en els texts, expressions com ara *bestiar exarrat* (Díaz, 1987: 263.8-12-30; any 1358), *bestiar radiu* (Díaz, 1987: 263.8-12-32, 264.1-8-19; any 1358) i *bestiar mostrench* (Díaz, 1987: 263.30-32, 264.1-8-19-28-32-39; any 1358; Revest, 1957: 235.1-8; any 1390), o bé *bestiar de tresnuyta* (Sánchez Adell, 1992-93: 369.24-25; any 1303), *bestiar de corral* (Sánchez Adell, 1992-93: 369.24; any 1303), *bestiar strany* (Sánchez Adell, 1992-93: 370.1; any 1318; 371.34; any 1329; 375.11; any 1377; 379. 17; any 1382; 384.4; any 1384), i també *bestiars grossos* (Sánchez Adell, 1992-93: 372.2; any 1375; Guinot, 1992-93: 268.42-44-45-47-50, 269.2-13; any 1382; Sánchez Adell, 1986: 332.7; any 1390; Revest, 1957: 235.12; any 1390), aquest sintagma apareix també en llatí davall la forma *bestiare grossum vel minutum* (Sánchez Almela, 1985: 146.2; any 1350) i també amb el sinònim que dóna nom a aquest apartat, és a dir, *animalia grossa nec minuta* (Sánchez Almela, 1985: 241.10; any 1313), *bestiars menuts* (Sánchez Adell, 1992-93: 375.11; any 1377; Guinot, 1992-93: 268.42-44, 269.2-13; any 1382; Sánchez Adell, 1992-93: 332.8; any 1390; Revest, 1957: 229.24, 233.23, 235.12-26; any 1390; Sánchez Almela, 1985: 146.2; any 1350; 241.10, any 1313). Aquests exemples darrers estan en llatí (*ut supra*), i *bestiars majors* (Sánchez Adell, 1992-93: 383.9; any 1384; Revest, 1957: 230.15, 232.5, 233.30; any 1390). Algunes d'aquestes expressions, com acabem de veure en els exemples anotats més amunt, tenen la correspondència llatina en els documents analitzats ací: *animalia grossa nec minuta*, o el seu corresponent *bestiare grossum vel minutum*; *ganata sive bestiarum* o *bestiarum sive ganata*, i és igual la col·locació del substantiu. Cal remarcar-ne també, al costat d'aquests termes, uns altres: *bestiarum ablata* (Sánchez Adell, 1986: 321.20; any 1327), i *ganato ablato* (Sánchez Adell, 1986: 321.31; any 1327).

2.1. Pel que fa al mot *ganado*, el trobem documentat en texts llatins des del segle XI. Du Cange afirma que és un terme propi d'Hispania («Ganata. ex Hispanico Ganato», 'Grex') especialment aplicat al bestiar gros («armentum»), i molt abundant segons aquest diccionari en documents hispànics (*cfr.* GMIL, IV: 22). Apareix ja a *Las Glosas Emilianenses* llatinitzat davall la forma *ganato*. Ja en castellà, *ganado* es documenta al segle XI (1074) però amb el significat primitiu de 'ganancias', 'bienés'. Al poema del Cid (s. XII) ja hi apareix amb el nostre significat de 'ramat' (*cfr.* DCECH, s.v. *ganar*; *vide* encara DME, II: 1186). Els documents ací analitzats el recullen en llatí, castellà i català. El document més primerenc que l'enregistra és un text llatí de 1327, datat a Morella: *pascere ganata sua* (Sánchez Adell, 1986: 320.11), *ganata sive bestiarum* (Sánchez Adell, 1986: 321.1), *bestiarum sive ganata* (Sánchez Adell, 1986: 321.2), *ganato ablato* (Sánchez Adell, 1986: 321.31). Apareix també en un text de 1341, a Terol: *ganata sive bestiarum sua pascere* (Sánchez Adell, 1986: 322.29), *ganata sive bestiarum* (Sánchez Adell, 1986: 323.1, 323.16), *sua ganata pascebant* (Sánchez Adell, 1986: 322.2), *bestiarum sive ganata* (Sánchez

Adell, 1986: 323.19). En aquest text de Terol de 1341, es documenta també en castellà com a sinònim de *bestiar*, que seria la forma aragonesa (Borao, 1859: 127): *paxer sus ganados si quiere bestiares* (Sánchez Adell, 1986: 324.18), *los dichos ganados* (Sánchez Adell, 1986: 324.44), *los ganados montados* (Sánchez Adell, 1986: 324.45). Un any després, en 1342, és documentat en un text procedent de Daroca: *ganados* (Sánchez Adell, 1986: 328.5 i *passim*). Nogensmenys, hem d'esperar fins a 1390 per documentar-lo en un text català: *ganado o bestiar* (Revest, 1957: 229.9), *lo bestiar o ganado* (Revest, 1957: 229.12), *número de bestiar o ganado* (Revest, 1957: 229.14). El laude arbitral que publicà Lluís Revest com a apèndix a l'edició del *Libre de Ordenacions de la vila de Castelló de la Plana* és l'únic document de tots els despullats en què apareix la forma *ganado*, castellanisme molt antic³ (vide més amunt la documentació) que penetrà en la nostra llengua molt probablement a través de l'aragonés (cfr. Colón, 1960a: 289; Gimeno Betí, 1995: 85). Sembla que l'únic document «literari» que enregistra aquest castellanisme és un *Sermó* de sant Vicent Ferrer:

«¿E és deguna cosa que sie més profitable que Déus? No, car vehets vosaltres llauradors que de un gra que sembrau vos en done cent. Ell vos creix tots los béns: camps, vinyes, *ganados*, e tot vos ó done, e tot ó multiplique»⁴ (ENC, III, p. 185.32; cfr. també Schib, 1977).

Finalment, cal fer esment del sintagma llatí *ganato ablato* (que apareix en un document de 1327 datat a Morella) a través del qual el text es refereix al bestiar sostret:

«vulumus juramento et juxta id restitutionem eis fieri de *ganato ablato* tatxacione judiciaria precedentem» (Sánchez Adell, 1986: 321.31).

2.2. Respecte a *bestiar*, mot habitual en català per a referir-se al conjunt d'animals de pastura, cal dir que és la forma general en tots els documents ací analitzats, llevat del cas de *ganado* esmentat més amunt. El Du Cange també l'enregistra com a forma sinònima de *bestiare* 'pecus' (GMIL, I: 645), aquesta forma, documentada als Furs d'Osca (any 1247), sembla ésser l'habitual en aragonés antic, al costat de *bestiar* (*ut supra*). Cal afegir que, així mateix, el Du Cange remet *bestiare* als termes *bestagium* i *bestale*, sinònims de les formes esmentades (cfr. GMIL, I: 644). Per una altra banda, en aquests documents hi apareix també el terme *ramat* com a sinònim de *bestiar*:

3. No hi ha cap mossarabisme «rebrotat», com opinava J. Coromines (DECLC, I: 784, nota 10); es tracta d'un clar castellanisme penetrat en el català de València a través dels contactes amb la ramaderia transhumant castellana (Conca, sobretoi) i aragonesa (vide Gimeno Betí, 1995, i Sánchez Adell, 1986, entre altres).

4. Informació que dec a l'amabilitat de Germà Colón.

«...li ha furtades VII cabeces de ovelles les quals al dit en Matheu foren faltejades del seu bestiar per lo herbejador del dit comanador, e les quals diu que furtà e s'en menà del ramat o bestiar...» (Sánchez Adell, 1992-93: 385.7, any 1386).

tot i que en un altre document hi resta ben clara la diferència:

«...an donada per justa una pena o penyorà que los guardadós d.aquí havien feta de un moltó de un ramat de bestiar de hòmens d.Alcalá...» (Sánchez Adell, 1992-93: 383.3, any 1384).

M'ocuparé ara dels sintagmes *bestiar exarrat*, *bestiar radiu*, i *bestiar mostrench*. Pel que fa a l'adjectiu *exarrat*, diré que, de tota la documentació analitzada, tan sols ha estat enregistrat al document XLVIII de la sèrie de documents que apareixen a E. Díaz (1987, pp. 263-265), de l'any 1358 en què s'atorga el privilegi de fer Justícia del Lligallo a les localitats de Càlig, Canet, Rossell, la Jana i la Barcella. L'adjectiu hi apareix tres vegades:

«...tots temps poguessen fer e tener ligallo de molts e diverses bestiar que van *exarrats* e *radius*, en dan de aquells de qui són...» (*ibidem*: 263.8),

«...e per ço encara que ls dits bestiar e bèsties *radives* e *exarrades* venir puxen...» (*ibidem*: 263.12), i

«... per la manera que ls serà ben vist, los bestiar mostrenchs, *exerrats* e *radius*...» (*ibidem*: 263.30).

Es tracta del participi passat del verb llatí *exerrare* 'esgarriar-se', 'portar per mal camí', 'extraviar-se' (vide REW, 3005), *exerratu* 'aperduat', 'fora del bon camí', d'etimologia ja descrita (cfr. DCVB, IV: 661). Aquest diccionari el documenta en Llull i en els Costums de Tortosa, a més de la *Vita Christi* en una frase que fa referència al món de la ramaderia (vide DCVB, s.v. *eixarrat*). Segons Coromines, l'infinitiu *eixarrar-se* 'fer-se malbé' encara seria viu en català a la zona del Ribagorça (1957) (DECLC, III: 424-425). La forma llatina donà el francès antic *esserrer*, l'occità *eiserrar* i el calabrès *ferrare* 'maleir' (REW, 3005).

L'epítet *radiu*, amb la variant femenina *radiva*, es documenta també en aquest text de 1358 fins a 12 voltes:

«... de molts e diverses bestiar que van *exerrats* e *radius*...» (Díaz, 1987: 263.8),

«... e per ço encara que ls dits bestiar e bèsties *radives* e *exarrades*...» (*ibidem*: 263.12),

«... los bestiar mostrenchs, *exerrats* e *radius*...» (*ibidem*: 263.30),

«on les dites bèsties mostrenques e *radives*...» (*ibidem*: 263.32),

«... en los quals les dites bèsties mostrenques e *radives*...» (*ibidem*: 264.1),

«... cada vegada menen totes les bèsties mostrenques e *radives*...» (*ibidem*: 264.8),

«... qui menarà les dites bèsties mostrenques o *radives*...» (*ibidem*: 264.19),

«... sien tenguts menar los dits bestiar *radius* o mostrenchs...» (*ibidem*: 264.14),

«... qui bestiar o bèsties mostrenques o *radives* maneran al dit ligallo...» (*ibidem*: 264.22),

«Item que alcu no sia osat traher del dit ligallo alcuna bèstia o bèsties *radives* o mostrenques...» (*ibidem*: 264.28),

«... no puxa traher alcuna bèstia o bèsties *radives* o mostrenques o sues del ligallo del dit loch...» (*ibidem*: 264.32),

«... paguen per cascuna bèstia a la guarda del dit bestiar *radiu* o mostrench...» (*ibidem*: 264.39).

A la resta de documents ací analitzats, en què es fa referència a animals aperduats o extraviats, ja no hi torna a aparèixer el mot. Nogensmenys, el trobem al llibre dels *Establiments* de Benassal, manuscrit de temàtica variadíssima que afecta tots els àmbits de la vida de la localitat, i que hom pot datar al segle XVI (*cfr.* Barreda, 1999: 19-21). És al títol de la rúbrica XIII, on apareix: «Rúbrica de bestiar *radius*». Aquesta rúbrica consta de tres apartats, doncs, als dos primers (70 i 71), l'hi tornem a trobar:

«Tot porch que vage *radiu* e bèstia grossa, ço és sens guarda,...», «Bestiar menut que vage *radiu* que sien de quatre cabeces amunt... [E] que bestiar *radiu* sie dit com iran un día e una nit sens guarda...» (Barreda, 1999: 60).

En canvi, al tercer apartat d'aquesta rúbrica, afegit en una de les sovintejades revisions a què es va sotmetre el text, i que està datat a l'any 1556, ja no s'hi fa esment. Això, molt probablement, es deu al fet que la paraula ja havia caigut en desús. Els nostres diccionaris històrics no enregistren el mot; tan sols l'Alcover-Moll recull el cognom *Radiu*, propi, segons ell, de la comarca de la Plana (localitats de Bell-lloc, Les Coves, Vilafamés, etc.), justament llocs on tradicionalment la indústria pecuària ha tingut, i hi continua tenint, una importància extraordinària com a base de l'economia local (DCVB, IX: 91). En espanyol i portugués, sembla tenir certa vigència. En aquella llengua està documentat en Berceo i Juan Ruiz, però després de l'Edat Mitjana desapareix (*cfr.* DCELC, II, CH-K, s.v. *errar*: «anticuado después de la Edad Media», *vide* també el DME, II: 1539-1540). En portugués, en canvi, ha mantingut l'ús fins a l'actualitat davall les formes *erredio* (registre col·loquial) «res apartada del rebaño», i *erradio* (registre estàndard) «vagabundo» (DCELC, II: 315; *vide* també DELP, II: 432, en què es documenta en 1813). Coromines dona com a vàlid l'ètim *ERRATIVUS, proposat per C. Michäelis i abans per F. Diez (*vide*, per al procés fonètic del castellà i per a la proposta etimològica, DCELC, II: 315), que alhora havia estat acceptat per Meyer-Lübke, 'erràtic' (REW, 2906). Aquest diccionari afirma que aquell ètim donà el toscà *ratio*, engadinés *radif*, espanyol antic *radio* (per *radio*), i portugués *aradio*, *aredio* (per *arradio*, *arredio*). És enregistrat també en aragonés:

«*Radia: Parece ser suelta o libre en aquel pasage de un documento de Beruela «Qui la agua lexare radia que no la torne á la fila ond la prendre*» (Borao, 1859: 226)⁵.

Ens trobem, doncs, davant una forma ben genuïna, car hi ha exemples de derivats catalans del sufix llatí -TIVUM que tenen com a resultat fonètic -diu, com

5. No apareix al *Diccionario aragonés* (anònim), obra que, segons Chesús Bernal i Francho Nagore –editors–, es pot datar entre 1803 i 1815; seria, per tant, anterior al Borao (*vide* Bernal-Nagore, 1999: 19).

6. Els derivats catalans del sufix llatí -TIVUM no han estat estudiats per ningú; ens cal, per tant, un estudi que ens oriente respecte a aquest fenomen de fonètica històrica catalana.

ara *nadiu* procedent del llatí NATIVU, *regadiu* que ve del llatí *RIGATIVU, i alguns més⁶. Això és corroborat pel fet que *ERRATIVUM ha donat també origen a l'italià (toscà) *ratio* i a l'engadinés *radif*, segons afirma Meyer-Lübke i, per tant, el fenomen va més enllà del món hispànic.

El castellanisme *mostrench* està documentat en dos texts: a) l'esmentat de 1358:

«...per la manera que·ls serà ben vist, los bestiar *mostrenchs*, exerrats e radius...» (Díaz, 1987: 263.30),

«.. on les dites bèsties *mostrenques* e radives...» (*ibidem*: 263.32),

«... en los quals les dites bèsties *mostrenques* e radives...» (*ibidem*: 264.1),

«... que cascun any o cada vegada menen totes les bèsties *mostrenques* e radives...» (*ibidem*: 264.8),

«...qui menarà les dites bèsties *mostrenques* o radives al dit ligallo...» (*ibidem*: 264.19),

«...sien tenguts menar los dits bestiar radius o *mostrenchs* que seran en lo lur ramat...» (*ibidem*: 264.14),

«...sien tenguts menar o trametre al dit ligallo totes les bèsties *mostrenques* que en lur poder o bestiar seran» (*ibidem*: 264.17),

«... que·l dit justícia del ligallo do e pach a cascun qui bestiar o bèsties *mostrenques* o radives menaran al dit ligallo...» (*ibidem*: 264.22),

«Item que tengut lo dit ligallo lo bestiar o bèsties *mostrenques* o radives...» (*ibidem*: 264.34),

«Item que alcú no sia osat traher del dit ligallo alcuna bèstia o bèsties radives o *mostrenques*...» (*ibidem*: 264.28),

«... no puxa traher alcuna bèstia o bèsties radives o *mostrenques*...» (*ibidem*: 264.32),

«...paguen per cascuna bèstia a la guarda del dit bestiar radiu o *mostrench*...» (*ibidem*: 264.39),

i b) el laude publicat per L. Revest, de l'any 1390. En aquest cas, hi apareix també amb la velar sonoritzada:

«... sien tenguts venir al dit ligallo e a dur totes les *mostrenques* que en los seus bestiar tendran... (Revest, 1957: 235.1),

«... si seran presents en la vila e terme de aquella e a dur e restituir totes les *mostrenques* e fer totes les altres coses...» (*ibidem*: 235.8).

Les formes *mostrench*, *mostrenca*, *mostrenga* no estan recollides pels nostres diccionaris històrics, car són castellanismes que provenen de *mostrenco*, variant de l'antic *mestengo*, *mesteño*, o sia «perteneciente a la mesta» o «al conjunto de reses de varios dueños o sin dueño conocido» (DCELC, III: 457-458).

En castellà, apareix ja en 1304, segons aquest diccionari. Cal dir, finalment, que als documents analitzats sembla que els adjectius *radiu* i *mostrech* són sinònims (*cfr.* exemples de més amunt), és a dir que tots dos termes es refereixen als animals erràtics, sense amo, aquells que han d'ésser restituïts al Lligallo perquè hom decideixi què se'n fa, igualment com en feia la Mesta castellana.

Analitzaré ara els termes *bestiar de tresnuyta*, *bestiar de corral* i *bestiar estrany* o *strany*, cap d'ells no recollit pels nostres diccionaris històrics. Pel que fa al primer sintagma, caldrà remetre el lector al magnífic i documentat treball de Germà

Colón de 1960, el qual es tornà a publicar en 1978 traduït al català (*vide bibliografia*, 1960b i 1978). Ara i ací, tan sols esmentaré els dos exemples que he trobat del dit sintagma, tots dos de l'any 1303:

«Item que'l senyor bisbe dege donar e fer donar a sos oficials abeuradors convinents segons que's acostumat als *bestiars de tresnuyta* e de corral, segons que dessús és dit que ia antigament acostumat de haver abeuradors e d'abeurar los dits *bestiars de tresnuyta* e de corral» (Sánchez Adell, 1992-93: 369-24 i 25).

Aquest document es troba a l'Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana i, segons l'editor, es tracta d'un document escrit en paper, que es troba en mal estat, referent a un acord entre les viles de Castelló de la Plana i d'Almassora sobre abeuradors dels ramats de Castelló de la Plana al riu de Millars, els límits entre els termes de totes dues viles i els corrals del bestiar. Amb aquests dos exemples, resta ampliada la zona valenciana septentrional respecte al sintagma *bestiar de tresnuyta* que en el treball de Colón es documentava en texts valencians més septentrionals (localitats de Morella i Catí). Cal dir també que l'expressió *bestiar de tresnuyta* ja no apareix als *Establiments* de Benassal (segle XVI). Quant a *bestiar de corral*, documentat al mateix text esmentat (*vide supra*) i no enregistrat per l'Alcover-Moll (DCVB) ni per Coromines (DECLC), és referit a aquell que és destinat a ésser tancat en el lloc del meteix nom. Documentat en català des del segle XII (*vide exemples* al DECLC, II: 947), sembla que provinga d'una forma llatina *CURRALE, derivada de CURRUS 'carro' (*cfr.* DCVB, III: 572 i DECLC, II: 946) enregistrada pel Du Cange en un document de 1247 procedent dels Furs d'Oscà en què es fa esment del mot davall l'ablatiu *currali* (*vide GMIL*, II-III: 672; citada pel DCVB amb el mateix exemple del Du Cange). En castellà ja es documenta des del segle XI (*vide DME*, I: 791), i és conegut també en occità davall les formes *courrau*, *courral* i *acourral* (*vide Mistral*, I: 647). El tercer dels sintagmes esmentats, i que tampoc no és enregistrat pels nostres diccionaris històrics, és *bestiar estrany* o *strany*, provinent del llatí EXTRANEUS 'de fora', 'estrany', 'foraster', es refereix al bestiar que està de pas, no propi de la localitat o del terme, i que per això no tenia dret a peïxer i pasturar a la devesa o bovalar. El Du Cange també recull el terme davall les formes *extraneus* (GMIL, II-III: 382) i *straneus* (GMIL, VI-VII: 608) —d'on probablement prové la variant *strany*—, i hi dona un significat quasibé igual 'ex eliena terra vel postestate' (GMIL, II-III: 382), documentat en un text de l'any 813. L'expressió *bestiar estrany* o *strany* és enregistrada en un document de 1318:

«Nos entenem gran dampnatje que per rahó de la dita devesa venia et era aliantada dit monestir per l'erbatge dels *bestiars estranys* herbejants en la Tinença...» (Sánchez Adell, 1992-93: 369.4-370.1),

en un de 1329:

«... la devesa de Vallivana no és partida en què los *bestiars estranys* d'erbage romanguen o exivernen d'estiu ni d'ivern» (Sánchez Adell, 1992-93: 371.34),

en un altre 1377:

«... encara que *bestiar* menut *estrany* entre en lo terme del dit loch no.y haja ban...»
(Sánchez Adell, 1992-93: 375.11),

en un altre de 1382:

«... tota vegada que.y seran atrobats segons que tots altres *bestiars strany*s són acostumats de carneiar» (Sánchez Adell, 1992-93: 379.17),

i en 1384:

«... tots e qualsevol *bestiars strany*s per aquell erbatge o preu que ben vist vos serà...»
(Sánchez Adell, 1992-93: 384.4).

La trobem també en llatí:

«Sed tamen retinemus nobis quod *bestiaria extranea* habeant intratam sufficientem ad eundem et redeundem abeurare ad fontem vocatam del Molinar...», any 1315.

Es tracta d'un document en què s'atorga la carta de creació del bovalar de Sant Mateu (Sánchez Almela, 1985: 145.31; reproduït a Díaz, 1987: 410.28);

«... exitibus tunensque aliis et singulis omnibus proprietatibus suis et quod ali qui seu aliquis *extraneus* seu *extranei* sive *bestiare* sive ganatum grossum bel minutum...», any 1316, per la creació de la devesa d'Onda (Díaz, 1987: 376.29);

«... non possunt tenere, vel mittere aliquod *bestiarium extraneum* ad migra...»,

document de l'any 1320, que confirma el privilegi general atorgat a la batlia de Xivert sobre emprius (Díaz, 1987: 350.3).

Finalment, i per a cloure el punt 2.2 referit al mot *bestiar*, analitzaré les expressions *bestiar gros*, *bestiar menut*, *bestiar major* i la llatina *bestiaria ablata*. Cal dir de seguida que l'epítet *gros* s'aplica a tres substantius, tant en català com en llatí, que ja eren sinònims llavors: *bestiar*, *bèstia* i *animal*. L'adjectiu *gros* és referit a allò que té un volum considerable, i aplicat concretament al *bestiar* significa de major volum, o sia els animals bovins, cavallins i mulars (DCVB, VI: 422). Prové del llatí GROSSUM, forma més aïna del llatí tardà (DL-C: 589)⁷, recollida pel Du Cange amb aquest significat: GROSSUS 'crassus, magnus' però no aplicat al *bestiar* (GMIL, IV-V: 116). Meyer-Lübke tampoc no l'aplica al *bestiar* (REW, 3881). És, per una altra part, la norma lingüística en aquests documents quan un hom parla del *bestiar* boví o cavallar. En triaré uns quants a l'atzar:

«Stablí lo consell que null hom strany ni privat no gos en nengun temps de l.any metre en les vinyes d.orta ni de secà *bestiars grossos* ni *menuts*...», document datat a Castelló de la Plana en l'any 1375 (Sánchez Adell, 1992-93: 374.2);

«... no puxen erbejar, fer metre ne collir o estar alcun *bestiar* o *bestiars grossos* o *menuts* ni fer gràcia...», document datat a Cervera del Maestrat en l'any 1382 (Guinot, 1992-93: 268. 41);

7. El *Lexicon Totius Latinitatis* el defineix així: «Grossus est crassus», i el documenta en Silpici Sever, autor nascut a Tolosa i mort a principis del segle V (LTL, II: 621).

«Item de bèsties grosses per X bèsties, X sous...», document datat a Castelló de la Plana en 1390 (Sánchez Adell, 1986: 332.7);

«... del loch o terme hon lo dit *bestiar gros o menut* pexerà», document datat a Castelló de la Plana en 1390 (Revest, 1957: 235.26).

Els nostres Furs també recullen el terme ja en època primerenca:

«E si el *bestiar gros* hi serà més e atrobat, pach de pena tres diners per cascun cap...» (Furs de València, I: 132.1).

En llatí és també abundós en els treballs d'on he tret la documentació, i anterior al català:

«... non possemus in dicta devesia allum *bestiare grossum vel minutum* mittere...», document datat a Sant Mateu en l'any 1316 (Sánchez Almela, 1985: 146.2; reproduït a Díaz, 1987: 410.40);

«... extraneus seu extranei sive *bestiare* sive ganatum *grossum* bel *minutum* ponere vel mittere...» (Díaz, 1987: 376.29);

«... et *bestiariorum* vestrorum, et ipsorum tam *grossorum*, quam *minutorum*...», document datat a Alcossebre en 1332 (Díaz, 1987: 248.4).

Els Furs recullen així mateix el terme *bestiar menut*:

«... e atrobat, qualsevol *bestiar menut*, lanar o cabriu o de porchs...» (Furs de València, I: capítol XIV, 131.9).

També el trobem com a sinònim d'*animalem*: «... aliqua persona non mittent nec mittere facient de cetero in prefata devesia nullum pecudum seu *animalia grossa nec minuta*...», document datat a Vilafamés en l'any 1313 (Sánchez Almela, 1985: 241.10).

Cal dir que l'Alcover-Moll oposa *bestiar gros* a *bestiar petit*, però també enregistra l'oposició més habitual en aquests documents, i que sembla més tradicional, *bestiar menut* dins l'article **menut** del diccionari: «*bestiar menut*: les ovelles i cabres (per oposició a *bestiar gros*: bous, muls, etc)» (DCVB, VII: 363-364). Amb aquest significat, porta una cita dels Costums de Tortosa (s. XIII). Prové del llatí MINUTUS 'menut', 'petit', 'xic', participi passiu de MINUO, no documentat, referit al bestiar, en cap autor llatí. Això fa pensar, igual com en el cas de l'adjectiu *gros*, aplicats tots dos al bestiar, però sense documentació en autors llatins, ni tampoc en escrits en aquesta llengua, tant de caràcter literari, com de caràcter utilitari⁸, que es tracta de la traducció literal dels esmentats sintagmes catalans *bestiar gros*, *bestiar menut* al llatí *bestiare grossum*, *bestiare minutum*⁹ (per als exemples de *bestiar menut*, vide supra). Pel que fa a *bestiar major*, reproduiré ara els exemples apareguts en els documents ací analitzats:

8. De fet, ni el *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, ni tampoc el *Lexicon Totius Latinitatis* enregistren cap exemple dels mots *grossus* i *minutus* aplicats al bestiar.

9. Meyer-Lübke, dins l'article **minutus**, hi dona entrada al mot *bestiar menut* 'Kleinvieh' en el parlar de la regió de Puschlav (Graubünden) en un document aparegut a la revista parisenca le Moyen-Age (REW, 5600).

«... com lo bestiar no sia esforçat ni poderós e lo *bestiar major* qui ha esforç acull-se primer majorment si sent frescor d'aygua e d'erba», document datat a Cervera del Maestrat en l'any 1384 (Sánchez Adell, 1992-93: 383.9);

«Et haje llicència lo pastor de cascuna cabana que pugue menar ab aquella cabana aquelles *bèstiers [sic] majors*, és a saber, asinimes o vaques...» (Revest, 1957: 230.12);

«... que en cabana que sie de mil cabeces no puxe levar e portar ab si més de X de les dites *bèsties majors*...» (Revest, 1957: 230.15);

«E més encara pronunciam e declaram que-ls vehins de la vila de Castelló ultra lo dit nombre o compte del dit bestiar menut puxen metre dins lo dit termenal de Terol totes aquelles *bèstiers [sic] majors* de qualche natura...» (Revest, 1957: 232.5);

«... tots e qualsevol *[sic]* vehins qui són o seran de la ciutat e aldeyes de Terol puxen entrar quant se volran e péxer e tenir tots sos *bestiars majors e menors* e fer lenyes e fusta...», document datat a Castelló de la Plana en l'any 1390 (Revest, 1957: 215-240).

En llatí clàssic, trobem el sintagma *pecus maius* que correspon al nostre 'bestiar gros' (DL-C: 996). L'expressió *bestiar major* és sinònima de *bestiar gros*, així ho podem constatar al primer document reproduït més a munt, en què s'especifica clarament: «... *bèstiers majors*, és a saber, asinines o vaques...»; però ni l'Alcover-Moll, ni tampoc J. Coromines, en els seus respectius diccionaris, enregistren el sinònim, més encara, en el cas de l'epítet *major*¹⁰ no recullen cap acceptió referida al bestiar. Tampoc el castellà coneix l'adjectiu aplicat al bestiar. La solució etimològica més probable és que *bestiar major* provinga de la mateixa llatina *bestiare major* o de la traducció de la clàssica *pecus maius*, per altra banda no documentada en aquests texts ni tampoc al Du Cange ni al Lexicon Totius Latinitatis.

Pel que fa a l'expressió llatina *bestiaria ablata*, cal dir que apareix en un document datat a Morella en 1327:

«... non possunt recuperare integre *bestiaria sic ablata* et alias...» (Sánchez Adell, 1986: 321.20) i, com en el cas de *ganato ablato* vist suara, es refereix al bestiar sostret.

3.— Termes de dret senyorial.

3.1. Davall aquest epígraf, m'ocuparé d'aquelles expressions lingüístiques, mots o sintagmes, que tenen a veure amb l'activitat econòmico-pecuària, algunes de les quals apareixen en els nostres primers texts jurídics per regular-ne l'ús o per sancionar-ne algun aspecte, com ara els mots *beuratge*, *carnatge*, *muntatge*, *herbatge* i *almudinatge* tots ells provinents de formes llatines algunes de les quals documentades en aquests diplomes. El terme *beuratge*, el trobem als Furs de València, tant en català com en llatí:

«... e haver aquí pastures, sens *carnatge* e *erbatge* e *beuratge* que nós ne negun no deman ni prena per negú temps» (Furs de València, I: 112.4),

10. Meyer-Lübke dona com a derivat de *major* el bearnès *mairam* «bestiar gros» (REW, 5247).

que recull la doctrina del privilegi de Jaume I:

«... et habere in toto regno pascua et potationes, sine carnagio, erbagio, montatico et *beuragio*...» (Furs de València, I: 112, nota 1 del fur II).

Apareix també als Costums de Tortosa:

«Són encara los ciutadans e los habitants de la ciutat e del termen de Tortosa, axí jueus com xrestians, franchs, quitis e de liures (...) de leudes, de peàgies, d'acaptés, de pes, e de mesuràgie, de carnàgie, d'erbagie, de *beuràgie* e de tota altra cosa que servitut pusca ésser nomenada» (Duarde, 1985: 60).

El terme *beuratge* tan sols apareix en un document dels ací analitzats, els quals, per altra banda, fan quasibé nul·la referència a la problemàtica d'abeurar el bestiar:

«... sie tengut lo dit vehí de la vila de Castelló, o son pastor, de pagar al dit scrivà per cascuna cabana de mil cabeces de bestiar menut que aportarà al dit termenal de Terol per erbatge, *beuratge*, lenya e per tots altres usses [*sic*]...», document datat a Castelló de la Plana en 1390 (Revest, 1957: 229.25).

Pel que fa a la referència de la problemàtica d'aberurar el bestiar, tan sols hi he trobat quatre referències, dues en català i les altres dues en llatí:

a) «... e aquí havem *abeurador* ab gran pati e many...» (Díaz, 1987: 441.15); «... camins e *abeuradors* e mallades...», etc., document datat a Albocàsser en 1389¹¹;

«És a saber que tots e qualssevol vehins de la vila de Castelló qui ara són o per temps seran cascan any e quant volran per tots temps de aquí avant ab los seus bestiar tro en lo compte o nombre dejús scrit e no més pusquen entrar dintre en lo termenal de Terol e de ses aldeyes, péxer, pacer e *abeurar* aquells bestiar en tots e qualssevol lochs del dit termenal en los quals los hòmens vehins de la dita ciutat e aldeyes han acustumat de péxer, pacer e *abeurar*...» (Revest, 1957: 229.3);

b) «Sed tamen retinemus nobis quod bestiaría extranea habeant intratam sufficientem ad eundum et redeundum *abeurare* ad fontem vocatum del Molinar...», document datat a Sant Mateu en 1316 (Sánchez Almela, 1985: 145.32);

«Ita quod ipsam habeatis cum usu atque flumeis et cum bassis, *abeuratoribus*, pratis, erbis, pasturis...», document datat a Vilafamés en 1313 (Sánchez Almela, 1985: 241.2).

El Du Cange recull BEURATGE amb un significat diferent del nostre: 'espècie de beguda diferent del vi', i BEVRAGIUM¹² 'font' i entre claudòtors hi afegeix 'proprie aquarium' i remet a *Abeuvragium*, en un document datat en 1303: «... juxta *Bevragium* seu fontem...» (GMIL, I: 647). Com podem veure, l'única relació que s'estableix entre el nostre *beuratge* 'impost de l'aigua per al bestiar', i aquestes for-

11. Document lingüísticament interessant, entre altres coses, perquè hi apareix la sinonímia *gran e many* -no recollida per C. Wittlin al seu *Repertori d'expressions multinominals i grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*- aplicada a diversos substantius: 'abeurador ab gran pati e many', 'camí gran e many', 'mas amb gran pati e many', 'heretat ab gran pati e many', 'cova ab gran pati e many', 'mallada ab gran pati e many'. El mot many, provinent del llatí MAGNUM, és enregistrat per l'Alcover-Moll al segle XVI en un sol exemple. Amb aquest document, n'avancem la data documental uns 150 anys aproximadament.

12. Aquestes formes no són recollides pel *Lexicon Totius Latinitatis*.

mes recollides pel Du Cange, sobretot la segona, és que es tracta de termes aquífers. Probablement, el terme *beuratge* es vaja crear a partir d'altres acabats en *-atge*, tots ells referits a l'impost o dret feudal, com ara *carnatge*, *herbatge*, *muntatge*, *almudinatge*, *passatge*, *mesuratge* etc... àmpliament enregistrats en els documents ací analitzats. Quant a *carnatge*, el trobem al següent document:

«Et que en la damunt dita devesa e ayuniment a aquella sie feyta degolla o *carnatge* segons que en la de Vallivana és acostumat de fer», document datat a Catí en 1329 (Sánchez Adell, 1992-93: 372.13).

Als Furs, també hi apareix en català:

«... e haver aquí *carnatge* e *erbatge* e *beuratge*...», i llatinitzat: «... et habere ibi pas-cua, sine *carnagio*, herbagio...», «... et habere in toto regno pasqua et potationes sine *carnagio*, erbagio, montatico et beuragio...» (Furs, I: 112-113).

És enregistrat per l'Alcover-Moll: 'impost damunt les carns destinades a l'alimentació', amb una cita dels Costums de Tortosa (DCVB, II: 1043), i per Coromines amb el mateix significat i la pertinent cita dels Costums de Tortosa, tre-ta del Diccionari Aguiló (DECLC, II: 578). Sembla que ha d'ésser un derivat del substantiu *carn*. Una altra etimologia podria ésser el llatí tardà CARNATICUM, forma enregistrada pel Du Cange amb el significat que trobem als nostres documents: 'impost de la carn' (GMIL, II-III: 177)¹³. Derivats o formats a partir del terme *carnatge*, n'apareixen els següents *carneiat*, *carnejar*, *carneiar* i *carnerage*:

«... poch dies eren passats li avien pres e *carneiat* un moltó de la sua cabana...», document datat a Fanzara en 1382 (Sánchez Adell, 1992-93: 378.20);

«En altra manera que ls dits bestiaris sien *carnejats* si atrobats hi seran per los dits alamí, vells, jurats, síndich e aljama e universitat dels moros de Fanzara sens escorrimet de alcuna pena tota vegada que y seran atrobats segons que tots altres bestiaris stranyis són acostumats de *carneiar*», (ibidem);

«Etiam a la dita universitat e als vedalers o guardadors de les dites deveses e térmens sia legut e permís per lur pròpia auctoritat de faltejar e *carnejar* e penyorar tots e sengles bestiaris grossos e menuts stranyis que seran atrobats dins les dites deveses...», document datat a Cervera del Maestrat en 1382 (Díaz, 1987: 294.32, reproduït per Guinot, 1992-93: 269.13).

Troblem la forma *carnerage* en un document bilingüe aragonés-llatí:

«Et luego encontinent los dichos síndicos ficieron leyer por mí, notario, hun traslat de una carta del senyor rey en la qual fazie mandamiento al juez de Teruel que si alguna cosa avien preso de herbage o de *carnerage* que encontinent que sea tornado...», document datat a Gúdar en 1325 (Sánchez Adell, 1986: 318.43).

També està documentat en llatí: «... sit vobis licitum et permissum *carnagiare* totum bestiarum grossum et minutum...», en un document datat a Alcossebre en 1332 (Díaz, 1987: 248.14 i 380.13), forma verbal que no apareix al Du Cange.

13. Aquest diccionari cita, entre alguns animals als quals s'aplica l'impost o tribut, els porcells, els pollins, etc. (GMIL, II: 177).

El terme *almudinatge* –grafiat *almodinatge* per l'Alcover-Moll– ‘impost sobre la venda de cereals’, el trobem àmpliament recollit en un dels documents que han servit de base per al present estudi:

«Attenets aquells dits peses, leudes, passatges, mesuratges, *almudinatges*, e herbatges ab tots lurs drets s'arrendaven antigament...», «E axí mateix totes les leudes, mesuratges, *almudinatges* e pasatges ab tots drets...», etc. (Díaz, 1987: pp. 299-307) document datat a Sant Mateu en 1345.

Aquest diploma avança la data de documentació del mot en més de cent anys, car l'Alcover-Moll l'enregistra en una escriptura valenciana de 1457 (DCVB, I: 532). Pel que fa a l'etimologia d'aquest terme, cal dir que no hi ha acord entre l'Alcover-Moll i Coromines, ja que mentre aquells autors el deriven del la forma àrab *almodí*, aquest el fa un derivat del també arabisme *almud* (cfr. DCVB, I: 532 i DECLC, I: 219). Coromines, al diccionari etimològic castellà, encara hi indica una altra possibilitat etimològica, per a *almud*: que provinga, a través de l'àrab, del llatí MODIUS ‘medida para áridos’ (DCELC, I: 159-160 i DCECH, I: 203). Amb aquest significat, entre altres, el mot és enregistrar pel *Lexicon totius latinitatis*: ‘especialment és tota manera de mesurar àrids i líquids...’ (LTL, III: 268), i pel Du Cange ‘De mesures, així dels àrids com dels líquids’ (GMIL, IV-V: 434), i aquest diccionari, especialment, hi inclou moltes citacions pel que fa a la mesura del blat, de la civada, del vi, etc.

Sobre *montatge-muntatge* ‘tribut pagat pel trànsit de bestiar per una muntanya’ (DCVB, VII: 656), hi trobem els següents testimoniatges:

«La qual cosa, salva sia vostra honor e del dit honrrat batle general, fer no deviets ni podiets, ans les dites pennores o *muntatge* avets feytes contra la franquea e libertet...», document datat a Terol en 1341 (Sánchez Adell, 1986: 322.13);

«... e a demostrar que los dits vehins de Castelló poden metre e fer metre lurs bestiers francament e quítia sens tot erbatge, *muntatge* e qualsevol altre do e servi...», (ibidem, 322.18);

«... restituiscats o restituyr fàçats al dit síndich tots los bestiers o diners de tots los hòmens singulars del dit lloch de Castelló per vós, sènyer, per rahó de *muntatge* o per qualsevol altre rahó o servi presos...», (ibidem, 323.45);

«Item, senyor, com antigament sia stat acostumat, que-ls bestiers de hòmens de la ciutat e viles reals del regne de València, havien pastures en lo termenal de la vila de Terol e de ses aldees, franquament e quítia, sens algun *montatge* o altre servitut...», document datat a València en 1342 (Furs de València, I: 115.8);

«...alguns habitants en les dites ciutats e viles són stats penyorats per rahó de *montatge*...» (ibidem, 115.17).

També n'hi ha exemples en aragonés:

«Por la qual razón don Pero Justatz, baile general de Aragón, siguiendo la provisión ante dicha, asigno al dicho Aznar López, vezino de Tahust, que ontasse [sic] los bestiares de los habitadores de la ciudad e villas reales del Regno de Valencia que trobados serían, pascen en los téminos de las dichas villa e aldeas de Teruel, juxta el

número que los homes de las aldeas e villa sobredichas de Teruel por *montatgo* consupado avían recibir», document datat a Terol en 1341 (Sánchez Adell, 1986: 324.39); «... restituyr a los dichos homes los ganados romanientes en el dicho Aznar López, por razón del dicho *montadgo* de los homes de los lugares sobredichos.», document datat a Daroca en 1342 (Sánchez Adell, 1986: 328.19);

«...sobre les quals és stada haüda gran alteració e pleyt, *montatgos* e penyores e repeyores [sic] per la una e per l'altra part feyts...» (Revest, 1957: 228.21);

«Et si-l vehí de la vila de Castelló o son pastor, passat lo dit tercer dia que serà atrobat en lo termenal de Terol, no haurà manifestat lo seu bestiar ab la letra del dit Consell de Castelló, que en aquest cars pach per *montago* sis diners per cascuna cabeza...» (ibidem, 230.6);

«... et açò per tal que és presumidor que aquell bestiar comprarà de vehins de Terol o d'altre franquer que ja en aquell any haurà pagat son erbatge o *montdago* [sic]...» (ibidem, 231.16).

També hi apareix en llatí o llatinitzat:

«... possint tenere et pascere sua bestia in terminis dictarum ville et aldearum nec inde eici valeant, set baiulus Regni Aragorum nomine nostro ponat et asignet unam bonam personam que non sit de villa Terolij vel aldearum eiusdem, quiquidem persona bestia *montaget* recipiendo ad conervacionem iuris eorum ex certo numero bestiarii...», document datat a Terol en 1341 (Sánchez Adell, 1986: 324.29);

«... ex parte altera tam racione erbagii *montagii* seu pascuorum et ademprorum...» (Revest, 1957: 215);

«... per seu inter dictas partes rationibus supra recitatis et eciam super pignoribus et *montagii* pro utraque parte...» (ibidem, 223.6).

L'Alcover-Moll recull la forma en un document també del segle XI; no n'indica, però, cap etimologia (DCVB, VII: 656). El Du Cange enregistra la forma *MON-TATICUM* amb citacions ramaderes hispàniques del segle XII referents al significat que ací indique 'sens dubte impost dels ramats en travessar la muntanya' (vide GMIL, IV-V: 513). Aquests terme i significat s'han de considerar llatí medieval¹⁴. La documentació encara enregistra formes derivades o referides al mot *muntatge*:

«... scribat personam seu personas cuius vel quarum receperit *bestia montaiata* et capita que racione *montagii* receperit et in continenti teneatur ei vel eis quorum erunt *bestia tradentibus* Deçen [sic] solidos Barchinone pro capite *montaiato* tradere *bestia montaiata*...», document datat a Terol en 1341 (Sánchez Adell, 1986: 324.32-34).

He deixat per al final d'aquest apartat el terme *erbatge/herbatge* perquè presenta major nombre d'ocurrències, tant en català i aragonés, com en llatí (ací, amb nombrosíssims exemples). Sembla que, de tots els impostos sobre el bestiar, aquest era el que més els capficava, si ens atenem al nombre de documents que s'hi refereixen. Sense afany d'exhaustivitat, en reproduiré alguns exemples en les tres llengües, començant pel català:

14. La forma *montaticum* no apareix al *Lexicon Totius Latinitatis*.

«Nós entenen gran dampnatje que per rahó de la dita devesa venie et era aliantada dit monestir per l.*erbatge* dels bestiaris strany...», document datat a Vilafamés en 1318 (Sánchez Adell, 1992-93: 370.1);

«Atenen que en la dita partida del terme de què és requerit lo dit ajuniment a la devesa de Vallivana no és partida en què los bestiaris strany d.*erbage* romanguen o exivernen d.*estiu* ni d.*ivern*», document datat a Catí en 1329 (Sánchez Adell, 1992-93: 371.34);

«... donam a vós licència e facultat que en la devesa, la qual és del damunt loch ansús e la qual ab una altra devesa, appellada de Moró, per part del nostre orde a vosaltres en cambi ab e per mil cinch-cents sous censals fon liurada, puxats herbejar d.*ací* a la festa de sent Johan Baptista del mes de juny pus prop instant e complit tots e qualsevol bestiaris strany per aquell *erbatge* o preu que ben vist vos serà, dementre, emperò, que-l preu del dit *herbatge* no munt a més summa o quantitat de cinch-cents solidos per cascun any...», document datat a Vilafamés en 1384 (Sánchez Adell, 1992-93: 384.4);

«Amplius la dita universitat puxe haver, levar e pagar los dits mil cinch-cents sous de ç [sic] que haurà del *erbatge* de la devesa davall scruta de Moró...», document datat a Cervera del Maestrat en 1382 (Guinot, 1992-93: 269.1);

«... no ere del dit en Domingo, ans ere de mercaders de Mallorca, et que en dan del *herbatge* hi ere feta o comesa frau...», document datat a Alcalà de Xivert en 1386 (Guinot, 1992-93: 272.6);

«... han tengut e messes e costumats de tenir e metre los dits lurs bestiaris franquament e quítia sens tot *erbatge* e sens tota altra reempçó...», document datat a Castelló de la Plana en 1382 (Sánchez Adell, 1986: 329.13);

«... sie tengut lo dit vehí de la vila de Castelló o son pastor de pagar al dit scrivà per cascuna cabana de mil cabeces de bestiar menut que portarà al dit termenal de Terol per *erbatge*...», document datat a Castelló de la Plana en 1390 (Revest, 1957: 229.25 i *passim*);

«... e haver aquí pastures, sens carnatge e *erbatge* e beuratge...», (Furs de València, I: 112.4).

En aragonés;

«... que como el consejo del dicho lugar de Gúdar injustament ayan presso *herbage* de los bestiares de los homes de Casteyón e de Villa Real...», document datat a Gúdar en 1325 (Sánchez Adell, 1986: 318.14 i *passim*).

En llatí, com he dit suara, presenta moltes ocurrencies¹⁵. En citaré unes quantes:

«... constituerit et ordinaverit bestiarum dictorum hominum Castilionis pascere et possent pascere libere et quiete et absque *erbagii* solvendo per omnes terminos aldearum predictarum...», document datat a Monteagudo en 1337 (Sánchez Adell, 1992-93: 373. 17);

«... omnium illorum quorum interest vel intererit ac interesse potest et poterit, *erbagium* vel *erbagia* et ius *erbagiandi* deffesarium nostrarum...», document datat a Cervera del Maestrat en 1382 (Guinot, 1992-93: 268.21);

15. Totes les formes llatines aparegudes en aquests i altres documents són recollides al Du Cange: ERBAGIUM, ERBATICUM, ERBEJARE (GMIL, II-III: 287); HERBA, HERBAGIA, HERBAGIUM, HERBAJARE, HERBATICUS i HERBEGAGE (GMIL, IV-V: 189-190), amb cites en llatí, algunes de les quals procedents de l'antiga Corona d'Aragó, i també en francès.

«... possideatis et in pace perpetuo explectetis scilicet ad habendum, tenendum, dandum, vendendum, arrendandum, *erbagiandum* ut est dictum superum...» (ibidem, 270.9);

«... non habebat cum dicta deffesia erant dicti ordinis et in eis pars ordinis poterat *erbagiare*...» (ibidem, 270.3);

«... et perpetuo in satisfaccione et emenda dictorum *erbagiorum* et iuris ipsorum...» (ibidem, 270.43);

«... pascere et possent pascere ac in mitti franche, libere et absque *erbagio*...», document datat a Morella en 1327 (Sánchez Adell, 1986: 320.31 i *passim*);

«... nec alia aliqua persona non mittent nec mittere facient de cetero in prefata devesia nullum pecudum seu animalia grossa nec minuta ab hominibus extraneis cum *erbatico* et sine *erbatico*...», document datat a Vilafamés en 1313 (Sánchez Almela, 1986: 241.11);

«Nec nos eciam vel successores nostri, propter bendicionem aliquam, quam de *erbatico* terminorum dicti castri de Exivert facimus...», document datat a Peníscola en 1320 (Díaz, 1987: 350.6);

«Quod dictum *erbaticum*, loci predicti de Alcocever, et eius termini sit, et remaneat in perpetuum ad usum...», document datat a Alcessebre en 1332 (Díaz, 1987: 248.2).

Aquest terme apareix escrit també amb *h* en les tres llengües. Ja n'hem vist algun exemple en català i aragonés (*vide supra*). Val a dir que hi ha més ocurrències escrites sense *h* en les tres llengües, i així ho constatem també al Du Cange; ara citaré algun exemple en llatí amb *h*:

«Ex parte universitatum de Burriana, de Villa Real querelam suscepimus continentem quod licet homines villarum propriarum in omnibus terminis ville Terolii et aldearum suarum consueverant ab antiquo frenche et absque *herbagio* vel jure aliquo pascere bestiarum sua...», document datat a Gúdar en 1325 (Sánchez Adell, 1986: 318.30);

«... sine carnagio, *herbagio*,...» (Furs de València, I: 112.3).

En català, ultra el que he dit més amunt, n'apareixen variants gràfiques:

«... e de la dita festa en un any adonchs sigüent e complit, tots e qualssevol bestians stranys per aquell *erbatje* o preu que ben vist vos serà...», document datat a Vilafamés en 1384 (Guinot, 1992-93: 273.8);

«... dementre emperò que-l preu del dit *herbage*...» (ibidem, 273.9).

Finalment, cal afegir el testimoniatge de dues creacions lèxiques a partir del terme *herbatge/erbatge*: la forma verbal *herbejar/erbejar* i el substantiu *herbejador*:

«... puxats *herbejar* d.ací a la festa de sent Johan Baptista del mes de juny pus prop...», document datat a Vilafamés en 1384 (Sánchez Adell, 1992-93: 384.3, reproduït a Guinot, 1992-93: 273.7);

«... en los quals lo dit senyor Maestre e son orde e lo comanador del dit loch podia e havia dret de *erbejar*...», document datat a Cervera del Maestrat en 1382 (Guinot, 1992-93: 268.32);

«... e diu que aquell dit en Matheu lo pare, li ha furtades VII cabeces de ovelles les quals, al dit en Matheu foren faltejades del seu bestiar per lo *herbejador* del dit comanador, e les quals diu que furtà e s'en amenà del ramat o bestiar d.on lo dit

herbeidor les havia comanades», document datat a Càlig en 1386 (Sánchez Adell, 1992-93: 385.6).

El significat del terme *herbatge*, segons l'Alcover-Moll, és 'impost damunt el consum de l'herba dels prats' (DCVB, VI: 513), documentat als Costums de Tortosa. Coromines en dona la següent definició: «impost damunt les herbes pasturades», amb la cita dels Costums de Tortosa (DECLC, IV: 776). Pel que fa a l'etimologia, cal dir que l'Alcover-Moll no n'indica cap; Coromines deriva *herbatge* del substantiu genèric *herba*. Cal, però, proposar una forma ERBATICUM, que apareix enregistrada pel Du Cange (GMIL, II-III: 287), com a probable ètim. Aquest mateix diccionari remet a la forma ERBAGIUM per definir aquell terme: 'Llei de les herbes segades' (ibidem), en què, ultra això, s'hi afirma: 'vel pascendarum'. Als *Establiments* de Benassal, s'hi enregistra encara el terme en un text de l'any 1520:

«...qualsevol persona vehina o abitant en la dita villa que metrà bous a *erbatge* en la Cer[r]ada de Consel[l]...» (Barreda, 1999: 117);

«... que los senyors de aquells sien tenguts pagar lo *erbatge*, ço és .xii. sous...» (ibidem),

i en un altre de 1521:

«...emperò que sien tenguts ans de posar-los en manifestar als honorables jurats lo bou o adzempla que.y posaran huna per altra, sots pena de haver de pagar lo *erbatge* complent...» (ibidem: 118).

Dins l'àmbit romànic, hi trobem l'espanyol antic *herbadgo* 'pastura' que Meyer-Lübke el fa un derivat del llatí HERBA. Coromines enregistra una forma *herbaje* ('antes *herbadgo*') en Nebrija, segle XV: 'ervage: **pabulum**' (vide DECLC, II: 912). És el *Diccionario de la Academia* que defineix el terme: 'derecho que cobran los pueblos por el pasto de los ganados forasteros en sus términos y por el arrendamiento de los pastos y dehesas', i en fa la mateixa proposta etimològica que en aquest treball: HERBATICUS (DRAL, II: 1095)¹⁶.

Pel que fa a *herbejar* i *herbejador*, cal dir que són recollits per l'Alcover-Moll; el primer dels quals és definit com 'pasturar, consumir l'herba dels prats', documentat en un text de finals del segle XV, i el segon com 'qui herbeja', amb documentació contemporània (i encara provinent d'una traducció de l'occità) (DCVB, VI: 513). El significat d'aquest terme, segons l'Alcover-Moll, no s'ajusta al que hem vist en l'exemple citat més amunt, en què sembla referir-se al pastor o criat del comanador de la vila (vide supra). En qualsevol cas, però, aquest diploma avança la data de documentació set-cents anys, si fa no fa. Quant a *herbajar*, el trobem al Du Cange: ERBAJARE 'herbas depascere' amb una cita (GMIL, II-III: 287). Aquest diccionari

16. L'efectiu econòmic que es pagava pel dret d'*herbatge* està molt clarament especificat, per exemple, en el document n° LXII, dels publicats per E. Díaz (especialment a la pàgina 294, entre les ratlles 5 a 15), o al LXIII (ratlles 25 a 40) (vide també, així mateix, E. Sánchez Almela, document n° LXXVII).

remet, al final de l'article, a HERBAJARE amb la mateixa definició, però en aquest cas amb una cita de les *Observantiae Regni Aragonis* de finals del segle XII (vide GMIL, IV-V: 189, on apareix el document de 1290). Aquesta forma llatina és probablement l'ètim dels nostre *herbejar*, i no cal pensar, per tant, en una derivació del substantiu *herba*. Aquell verb apareix encara als *Establiments* de Benassal davall la variant gràfica *erbatgar*:

«... qualsevol persona vehina de la vila de Benaçal que posarà bous [e] bèsties en la Cerrada de Consell a erbatge, que venent alguna o alguns de aquells e aquelles dins l.any hi seran *erbatgats*, que per complir l.any n.i pugen posar altres per aquella o aquelles...», datat en 1521 (Barreda, 1999: 118).

3.2. Aquest punt tractarà d'estudiar els següents termes: *redonda*, *lligallo*, *devesa*, *bovalar* i *mallada*. La forma *redonda* 'extensió de terra dedicada a la ramaderia d'ús comunal' (Beltran Zaragoza, 1998, II: 486) és documentada per primera volta en català –segons les dades de què disposem fins ara– en el document de l'any 1390. Es tracta del laude arbitral entre la ciutat de Terol i les seues aldees i la vila de Castelló de la Plana per a resoldre qüestions referents a pastures i aprofitaments comunals. És un document interessant lingüísticament perquè està redactat en llatí, aragonés i català, però és la part catalana que es pot considerar més destacable per tal com s'hi barregen elements lèxics foranis al costat dels genuïns catalans. El fet que aquest document estiga redactat indistintament en les tres llengües tampoc no és un fet excepcional, ans això devia ésser, si jutgem pels casos que es coneixen, prou normal (cfr Sánchez Adell, 1986: 318; Gimeno Betí, 1995: 84). El terme apareix documentat també dues vegades davall la forma *redondas* en un altre document, conservat així mateix a l'Arxiu Històric Municipal de Castelló de la Plana, redactat en llatí i aragonés a Gúdar en l'any 1325 (Sánchez Adell, 1986: 318):

«Et allo que dizen que los dichos bestiares de Casteyon e de Villa real que deven paxer francamente en los terminos de Gudar, dizen que les plaze que los dichos bestiares de los sobre dichos lugares de Casteyon e de Villareal paxcan fueras de lures vedados e boallares antigos e *redondas*»,

i

«... empero aquella reciben con humil reverencia como de buen sennor e que les plaze que paxcan franchos fueras de sus boallares e sus vedados e *redondas* antigos segunt de suso han dicho».

Al document castellonenc, hi és citat tres vegades en plural, la primera de les quals està catalanitzada com a *redondes*:

«...és a saber que tots e qualssevol vehins de la vila de Castelló qui ara són e per temps seran cascun any e quant volran per tots temps de aquí avant ab los seus bestiares tro en lo compte o nombre dejús scrit e no més pusquen entrar dintre en lo termenal de Terol e ses aldeyes, péxer, pacer e abeurar aquells bestiares en tots e qualssevol lochs del dit termenal en los quals los hòmens vehins de la dita ciutat e aldeyes han acustumat de

péxer, pacer e abeurar sos bestiaris exceptats los bovalars, vedats, vinyes, laurats, barvechos, guareys, rostolls, *redondes* e defesas cerades...» (Revest, 1957: 229),

i les altres dues com a *redondas*:

«... emperò és declarat e acceptat que los dits hòmens de la ciutat e aldeyes de Terol no puxen o sien ussats metre ne péxer los dits seus bestiaris dins los bovallars, defessas, vedades et *redondas* que són stades feytes de huyt anys anllà, axí emperò que ls puxen metre e tenir en los bovallars que seran feytes (sic) de huyt anys ançà o en los altres que-s faran per avant, ne aytampoch gosen entrar ne péxer en los restolls, guareys, barvexos o laurats...» (Revest, 1957: 234) i ...et, si alguns vehins de les dites ciutat e aldeyes metran los seus bestiaris en los dits vedats, defessas, bovallars e *redondas* dels dits hòmens de Castelló, que paguen per cascuna cabeça que serà mil cabeces deu sous reals de dia e vint sous de nit, et, si serà major o menor la cabana, aquella rahó mateixa, et si entrarà en restoll, barvecho o guareyt exut un diner menut de reals per cabeça, et en rostoll, guareyt o barvecho muxado, moll o caliuós dos diners menuts per cabeça de reals, et aquestes mateixes calònies paguen e sien tenguts de pagar los vehins de la vila de Castelló que entraran en las defessas, rastolls, barvechos, guareys e altres coses dessús dites dels hòmens de la ciutat e aldeyes de Terol...» (*Ibidem*: 234).

Es torna a documentar al segle XVI, en 1508, al terme municipal de Benafigos (Alt Maestrat) en una carta de visura feta pels missatgers de la Tinença de Culla (Rabassa et alii, 1990: 324). També en aquest segle, en 1535, a Vistabella (Alt Maestrat) hi ha anotada *La Redonda del Boi* (cfr Peraire, 1992: 141). Durant el segle XVII hi ha moltes citacions de l'apel·latiu en forma de topònim o pretopònim. La primera, sembla, data de 1615 i es troba a un document anomenat *Regoneixença General de la Tinença de Culla*:

«La fita designa lo camí que va a la Cova Roja com la part alta sia de Blay Moliner, y la contrafita designa lo *Assagador de la Redonda* que puja lo collet de la caseta d'en Fuster amunt» (vide Beltran Zaragoza, 1998, I: 129).

Després trobem això: en 1680 a Culla, Benassal, Vistabella, Atzeneta del Maestrat i Benafigos es cita en un *Llibre de regoneximent dels amprius y terres dels erbatges dels lochs y termes de la Tinença de Culla* (cfr Rabassa et alii, 1990: 324), en 1684 en el reconeixement de les terres comunals de Benafigos i de la *Redonda d'Atzaneta* (Rabassa et alii, 1990: 325), a Vistabella (Alt Maestrat) en aquest mateix any hi ha *La Redonda del Boi*, anotat en un document de visures fetes al seu terme (cfr Peraire, 1992: 141), i en 1687, a la *Redonda de Vistabella*. L'apel·latiu també va crear un topònim (o pre-topònim) a Vilafamés al segle XVII anomenat *La Redonda de les Eres*, que apareix als *Establiments de la vila de Vllafamés* (any 1630) i que es troba a l'Arxiu Municipal d'aquella localitat de la Plana Alta (vide Díaz Manteca, 1982: 77-78). En aquest mateix document, en un afegitó de 1660, se'n torna a parlar. El document diu així:

«La *redonda de les heres* escomensa al molló de la tanca, camí de alba avall, gira per la senda de les heres fins al peyró, senda del pi avant al Barranch de Moró y barranch amunt fins al Camí del Molí; d'allí envés la vila, camí de onda avant, tornant fins al

molló dit de la tanca. La qual *redonda* volem que la guarden qualsevol gènere de animals, del primer de maig sots pena de deu sous y de nit lo doble. Item volem que lo bestiar de la carn no entre en dita *redonda* del primer de mars fins a Nostra Señora de Agost, sots pena de degolla. Item ab determinació consiliar feta en XVII de juliol de 1660 se determinà que-s señale una *redonda* de moreral quedant dit moreral fora de la *redonda* y de la Senda de les Heres fins al Barranc de Cabanes, la qual *redonda* volem la guarden qualsevol gènere de animals, exceptant los de faena sots pena de deu sous de dia y de nit lo doble.».

Pel que sembla avui aquest topònim ja no es coneix a Vilafamés. Al segle XVIII, també n'hi ha moltes citacions. En 1729 i 1731 i dates següents en visures de diverses redondes, al document adés esmentat de la *Redonda de Vistabella*, (Rabassa et alii, 1990: 325), així com en els anys 1738, 1740, 1743, 1760 i 1770 a un document anomenat *Establiments i Ordinacions del lloc de la Torre d'en Besora* (vide Beltran Zaragoza, 1998, I: 199-214):

«Dicto die et anno los dits oficials y procurador general, en la mateixa sala de la junta congregats, statuíren i ordenaren que ninguna persona siga gosada de fer dañy en carrasques ni roures de la *redonda* y comú de este present lloc»,

«... que ninguna persona siga gosada de amalladar bestiar en la *redonda* del terme...»

«... que ninguna persona siga gosada de abatre, apedregar, espolsar, esmuñir ni de ninguna manera cullir ni fer caure billotes de roure ni carrasca, en lo Comú, *redonda de la Villa*,...».

En 1726 és citada una *paridera de la Redonda* a Vilafamés en un document de l'Arxiu Municipal en què Miquel Badenes i Pasqual Oliver, regidors de l'esmentada vila, arrenden a Francisco Gozalvo, de Severillas, Regne d'Aragó, el quart i paridora de la Redonda i herbes d'aquesta (vide Rabassa-Díaz, 1995: 471, document nº 509). En 1778 a Benafigos en una altra visura de la *Redonda*, terra d'herbatge i emprius de l'esmentada vila (Rabassa et alii, 1990: 327). Del segle XIX, sen'ns ha conservat un document (1817) a l'Arxiu Municipal de Tírig (Alt Maestrat) anomenat *Llibre de visures de Tírig* on es documenta l'apel·latiu (cfr Beltran Zaragoza, 1998, I: 152-167):

«Ytem puchan al cap de la *redonda* y toparen una fita a cada part en vin pases de amplària»,

«Ytem passen per avall, a les dosentes y trenta pases, al cantó de les Cavalleries trobaren fita y contrafita. Y de allí a la *redonda* feren una creu a trenta pases de amplària per asagador»,

«Ytem escomensan al Lloysà, a la vora de la *redonda*, damun lo camí del mas d'en Torres feren dos creus, en trenta pases de amplària»,

«Ytem pasan asta el corral de Gabriel Adell, a les vuitanta pases de la paret del corral asta el *Molló de la Redonda*»,

«Ytem y pasan avan, a les dosentes vuitanta pases feren una creu a la mà esquerra y a la dreta asta el *Molló de la Redonda*».

Els nostres repertoris lexicogràfics no en diuen quasibé res. Coromines parla de mossarabisme en referir-s'hi (DECLC, VII: 387 i OC, VI: 361), o de castellanisme

(DCELC, III: 1051). El DRAL el defineix com a *dehesa o coto de pasto*, sense cap referència a la procedència geogràfica del terme. És recollit per l'*Onomasticon Cataloniae* com a topònim a Vinaròs, Castellfort, Catí, Alcalà de Xivert, les Coves de Vinromà, Peníscola, Castelló de la Plana, Vilafranca, Vistabella i Benafigs (O.C., VI: 361; *cfr* també Coromines, 1970: 151-152). El topònim *la Redonda* de Castelló de la Plana que es troba a la partida de la Magdalena, encara que no és conegut actualment més que pels arqueòlegs, apareix ja documentat al segle XVI (*cfr* Sánchez Gozalbo, 1952). Finalment, a Peníscola actualment, el topònim ha agafat la forma catalanitzada *La Redona* (Obiol, 1989: 265) que al·ludeix a les pastures dels ramats.

Pel que fa a *lligallo*, cal dir que és l'apel·latiu general que hom dóna en tortosí al camí que tenen dret a seguir els pastors amb llurs ramats travessant propietats. L'Alcover-Moll el fa sinònim de camí ramader; propi de Tortosa. Efectivament, és viu a les comarques de *Ribera d'Ebre*, *Baix Ebre*, *Montsià*, *Baix Maestrat*, *Tinença de Benifassà* i *Matarranya* (*cfr* Gimeno Betí, 1997, mapa nº 203 'el camí ramader'). Coromines afirma que és comú amb el baix-aragonés i d'origen mossàrab (DECLC, V: 208; *cfr* també Colón, 1960: 290). Documentat a partir del segle XIII com a una institució jurídico-pecuària, avui queda en aquesta zona com a sinònim de camí ramader (DECLC, V: 208 i *cfr* també Veny, 1991: 111). Aquest nom comú apareix ja com a topònim, per exemple, a Gandesa: *La Carrerada del Serrall del Lligalló*, amb pronúncia oxítone, així com també a Benissanet: *Barranc del Lligallo* (Gimeno Betí, 1991: 629-630). Prové d'una forma llatina *LIGACULUM, derivada de LIGARE (*cfr* DRAL, s.v.). La forma *ligallo* s'explica lingüísticament des de l'òptica aragonesa. La L- inicial no palatalitza, generalment, en aragonés, per bé que cap a la regió oriental, Ribagorça i part del Sobrarbe, hi ha casos de palatalització actualment, influència possible del català. El grup romànic C'L en la llengua antiga era representat per *ll*, articulació que encara avui és la més representativa del dialecte, front a la velar castellana /χ/. Finalment la -o final de mot es comporta en aragonés d'una manera difícil de definir. Entre el català que l'elimina, i el castellà que la conserva, l'aragonés sembla la zona de trànsit natural; és a dir, igual es conserva que s'elimina, per bé que el manteniment sembla que siga la tònica dominant (Zamora Vicente, 1974: 220, 224 i 244). Per una altra banda podem afirmar que, fora de l'àmbit ja estrictament lingüístic, hi ha circumstàncies concretes que han ajudat a la penetració en català de lèxic aragonés com és ara el comerç ramader i el pastoreig que explicarien aquesta penetració en valencià septentrional i en tortosí de mots com el nostre *lligallo* i els altres que hem vist fins ara. El DAG. recull una forma *lligall* que sembla no estar documentada enlloc (IV: 315). El DCVB ja recull la forma amb la -o final i la situa geogràficament, com ja hem vist, només a Tortosa. És mot recollit també per Pardo Asso (1938, s.v.) amb el significat de «junta de ganaderos o reunión anual de dueños y pastores en que antiguamente se dirimían las controversias sobre el paso de ganados», accepció que copia del DRAL. Aquest

diccionari la situa geogràficament a l'Aragó. Pel que fa a la documentació del mot en valencià tenim, en primer lloc, la creació del tribunal del «lligallo» de Morella. El terme apareix per primera vegada en 1271 al text llatí que fa públic aquest tribunal, i que fou publicat per Valls Taberner¹⁷, juntament a un altre, també llatí, de 1316. En català es documenta a partir de 1329 (*cfr* Sánchez Adell, 1992-93: 371):

«Atenen encara que si ls dits bestiar estranys, de muntada o devayllada, no cascaven o barien la dita partida de terme, que serie més profit e utilitat a les rendes de la senyora Regina en ço que molts bestiar del terme de Morella que parexen fora del terme, dels quals no és aguda a senyor sinó miga delma, aturarien e parien qui és acostumat de fer en Morella, al qual *lligallo* se menen e a menar se deuen los dits bestiar...».

Torna a documentar-se (quatre vegades) en un text de 1341 datat a València. Es tracta d'una sentència favorable al monestir de Benifassà, de Domingo Monçó, jutge delegat pel rei, en el plet entre la vila de Morella i el monestir a causa del Lligallo (*cfr* Sánchez Adell, 1995: 480-483):

«E vista la pronunciació feyta per lo dit Balle et manament feyt ensemps ab en Bernat Pinós et en Johan Sanç, justícies del *lligallo*, et la letra per aquells manada fer»,

«... sie atorgat al consell de Morella et a tots los hòmens de les aldeyes et de tots los lochs et térmens de aquella, axí del senyor rey com de órdens, com de cavallers, qualsevol que poguessen fer *lligallo* en lo terme de Morella»,

«Emperò no appar que ls sobredits haien ordenat lo dit *lligallo* ne que aien ordenat en qual loch del terme de Morella...»

«Attenent encara que segons lo dit privilegi, la pena de X sous en lo dit privilegi apposada contra aquells qui no vendran o trametran llurs pastors al dit *lligallo*...».

En 1358 hi ha el document de concessió a Càlig, Canet lo Roig, Rossell, la Jana i la Barcella per a poder fer cadascun any justícia del Lligallo, en què el mot apareix profusament citat (*vide* Díaz Manteca, 1987: 263-264):

«... que comunament cascun any en lo loch de la Jana, tots temps poguessen fer e tenir *ligallo* de moltes e diverses bestiar que van exarrats e radius...»,

«... axí en los térmens dels dits lochs com en altres circumvehins, com tenir lo dit *ligallo* sia gran profit de les dites universitats...»,

«Attenents res no menys lo dit loch nostre de la Jana ésser suficient e convinent a tenir e celebrar lo dit *ligallo*...»,

«... dels damunt dits lochs de Canet, de Rossell, de la Barcella, de la Jana e de Càlig, presents e esdevenidors, que puxen fer, tenir e celebrar cascun any *ligallo* en lo dit loch de la Jana...»

«Primerament: que l dit *ligallo* sia fet en lo dit loch de la Jana, d'ací avant, és a saber, lo dilluns immediat segunt après de la festa de Pascha de la Ressurrecció...»,

«Item que cascun any sia elet e creat, per los jurats e consellers del dit loch de la Jana, un prom del dit loch a justícia del dit *ligallo*...»,

17. Aquest autor va convertir, equivocadament, el mot en oxíton (*lligalló*), quan en realitat es tracta d'una forma paroxítona (*lligallo*), ja que es tracta d'un aragonesisme com s'indica més avall. El primer filòleg que ho féu notar fou G. Colón (1960: 290).

«Item que lo justícia del dit *ligallo* e los jurats del dit loch...»,
 «... qui en lo dit loch de la Jana són tenguts de fer *ligallo*, per la manera que ls serà ben vist...»,
 «Et si per aquells atrobats n'i seran, que diguen als pastors e guardians dels ramats dels bestiaris on les dites bèsties mostrenques e radives seran, que aquelles dejen menar e menen al dit *ligallo*»,
 «Et si fer no ho volran que ladonchs los dits jurats ho puxen dir e manifestar al dit justícia del dit *ligallo*, e ladonchs lo dit justícia del dit *ligallo*...»,
 «... en los quals les dites bèsties mostrenques e radives seran de menar aquelles al dit *ligallo* per imposició de pena de LX sous...»,
 «... la qual pena o penes puxen levar e executar lo dit justícia del dit *ligallo*, dels dits inobedients e béns lurs...»,
 «... lo comú dels dits loch o terç e lo dit justícia del dit *ligallo* lo terç, per sos treballs.»,
 «Item que ls senyors dels bestiaris sien tenguts de dir e manar als lurs pastors o guardians que cascun any o cada vegada menen les bèsties mostrenques e radives que n lo dit bestiar lur seran a cascuns dels dits *ligallos* del dit loch.»,
 «... sien tenguts menar los dits bestiaris radius o mostrenques que seran en lo lur ramat o guarda per cascuna vegada al dit *ligallo*, sots la dita pena de LX sous...»,
 «... que pastors o altres guardes no tendran a aquells semblantment sien tenguts menar o trametre al dit *ligallo* totes les bèsties mostrenques que en lur poder o bestiar seran.»,
 «Item que neguna guarda o pastor o alcuna altra persona, qui menarà les dites bèsties mostrenques o radives al dit *ligallo*, no sien osats leixar o aturar alcuna de aquelles en algun altre loch, en abcegar aquelles al dit *ligallo*...»,
 «Item que l dit justícia del *ligallo* do e pach a cascun qui bestiar o bèsties mostrenques o radives menaran al dit *ligallo*, per cascuna de les dites bèsties dos diners per sos treballs»,
 «Item que cascun que en lo dit *ligallo* atrobà e conexerà alcunes qualsevol bèsties sues...»,
 «Item que alcun hom o persona stranya que serà habitador, vehín o guarda del bestiar del loch on *ligallo* no.s faça, no puxa traher alcuna bèstia o bèsties radives o mostrenques o sues del *ligallo* del dit loch...»,
 «Item que tengut lo dit *ligallo*, lo bestiar o bèsties mostrenques o radives que en poder del dit justícia e jurats romandran en lo dit *ligallo*...»,
 «Item finit e passat lo dit temps de la dita guarda e qualsevol bestiar que sia romàs del dit *ligallo*, lo qual no haja trobat senyor, sia venut e delliuat a manament del justícia del *ligallo*, per corredor públich al més donant».

Continua la documentació en 1375 (cfr Sánchez Adell, 1992-93: 375 i 1995: 483), aquesta vegada en llatí, dues vegades:

«Pro parte Abbatis et conventus Monasterii de Benifaçano fuit nobis expositum querelosa quod licent homines locorum tenentie dicti Monasterii nunquam ubi fuerint ire ad faciendum *Ligallo*...»,
 «Vos tamen pridem precepto penali injuncxistis hominibus predictis jam dicte tenencie quod irant pro tenendo *Ligallo*...».

Un text de l'any següent, 1376 escrit en llatí, també el documenta (cfr Sánchez Adell, 1995: 484-485):

«Tamen quia nos de causa seu questione que inter partes jam dictas seu etiam procuratorem nostrum fischalem ventilatur pretextu convocationis sive cuiusdam juris *lo Ligallo* vulgariter nuncumapti sine tamen lesione...»,

«Stratim vero et ante omnia vos informetis sumaria si officiales nostri sunt in possessione pignorandi pro dicto dicto jure del *Ligallo*...».

Un altre text on troben el mot és un breu document de 1384, que és una orde feta al justícia del lligallo de Cervera del Maestrat perquè torne bestiar, on el mot apareix tres vegades:

«De part del Mestre de Muntesa al feel e amat nostre lo justícia del *ligallo* de la vila nostra de Cervera o son lochtinent, saluts e dilecció. Diu en Miquel Calbo, de la vila nostra de Sent Matheu, que ell ha trobades, en los bestiar del vostre *ligallo*, una ovella e una borega sues, que no li volets donar aquelles... contrastats sens justa raó, perquè a suplicació de aquell consonant aró, volem e a vos dehim e manam que vista la present donets e liurets al dit en Miquel les dites ovella e borega, ell jurant que són sues, e pagan ço que ls altres que traen bestiar del dit *ligallo* paguen, o demà disapte siats davant nos...».

Podem assenyalar el text de Castelló de 1390, esmentat en analitzar el terme *redonda*, com al document immediatament posterior cronològicament:

«Item dehim e pronunciam que cascuna vegada que-s farà *lligallo* en cada *sesma* o aldeya de Terol, segons és acostumat, tots los majorals de les cabanes dels hòmens e vehins de Castelló que seran ab los seus bestiar en aquella cesma o aldeya on se farà lo *lligallo* sien tenguts venir al dit *lligallo* e a dur totes les mostrenques que en los seus bestiar tendran les quals sien tengudes restituhir al dit *lligallo* e fer totes les altres coses que antigament són acostumades fer en lo dit *lligallo* per los vehins propis de aquella aldeya et de les dites ciutat e aldeyes. Et per semblant manera los vehins de les dites ciutat e aldeyes sien tenguts venir a tot *ligallo* que-s farà en lo terme de la dita vila de Castelló si seran presents en la vila e terme de aquella e a dur e restituhir totes les mostrenques e fer totes les altres coses que són acostumades per los vehins de la dita vila [...]» (p. 23-235).

Un altre text que recull el terme *lligallo*¹⁸, referit a la institució ramadera, és el *Llibre d'Establiments de la vila de Culla* de l'any 1593, en què el mot apareix, com en el document anterior, citat profusament (*vide* Rabassa, 1992: 93-94). Aquest llibre es troba a l'Arxiu Municipal de Culla i inclou un apartat que porta el títol de *Rúbrica del lligallo* on apareixen tota una sèrie de manaments adreçats al bon regiment d'aquella institució, i on el mot es troba documentat vint-i-tres vegades, i encara remet a unes posteriors edicions de les rúbriques dels anys 1716-1718, que segons Rabassa foren redactades en 1718. És a dir, el mot es registra també als segles XVI i XVIII.

Al costat del substantiu català *devesa* 'prat, tros de terra abundant d'herba i destinat al pasturatge' (DCVB, IV: 384), hi trobem altres formes romàniques, totes

18. El terme *lligallo* és citat també als *Establiments* de la vila de Benassal en els anys 1520 i 1521 (Barreda, 1999: 137-142).

semànticament interessants per al propòsit d'aquest article, com ara l'italià *difesa* 'bosc vedat', el francès antic *defois* 'lloc prohibit', 'devesa', 'prat', o sia, significats relacionats amb el lloc per on acostuma a pasturar el bestiar; el suís francès *devē* 'bosc vedat', el provençal *deves*, *deveza* 'terreny llest', 'terreny enllestit', el francès meridional *deven(s)* 'devesa de la comunitat', 'bosc comunal', l'espanyol *dehesa*, el portugués *defesa*, *devesa*, també 'bosc', i a la zona de Alemtejo 'hisenda', i el català *devesa*; a la Vall Maggia 'tanca', 'tancat', l'etimologia de les quals és, segons Meyer-Lübke, DEFE(N)SUM 'prohibit' (cfr. REW, 2518). Així, en francès antic trobem alguns documents del segle XIII que ens ratifiquen aquesta etimologia, tant semànticament com fonètica, com ara el recollit per La Curne de Sainte-Palaye: «De terris que dicuntur *defeis*...», o un altre que serveix per definir el terme: 'terres, bois, etc., en défens, dont l'entrée était interdite' (cfr. La Curne, V: 464). L'Alcover-Moll, però, proposa la forma llatina DEFENSA com a ètimon per al català (DCVB, IV: 385)¹⁹, i també ho fan Coromines per a l'espanyol (DECLC, II: 117) i Machado per al portugués; aquest autor dóna exemples per a *devesa* al segle X, i per a *defesa* al segle XII (cfr. DELP, II: 291 i 329, respectivament). Mistral, però, proposa la mateixa etimologia que Meyer-Lübke (DEFESSUM, DEFENSUM²⁰), però no inclou cap document antic (cfr. TF, I: 793-794)²¹. En aragonés i castellà antic, hi trobem *defesa* (cfr. per al castellà DCELC, II: 117 en què hi ha testimonis a partir del segle X, molt aviat barrejats amb la variant moderna espanyola –pròpia del registre formal– *dehesa*). El substantiu *devesa* i la variant *defesa* està molt profusament documentat en català en aquests documents, els quals semblen donar la raó a la proposta etimològica de l'Alcover-Moll suara esmentada:

«... aguesen tenguda et tenguessen per *devesa* gran partida del terme», document datat al Monestir de Benifassà en 1318 (Sánchez Adell, 1992-93: 369.4);

«... requerien e ere feyt al dit batle requeriment que degués ajunir a la *devesa* de Vallivana segons tenor e continència de la carta de la molt alta senyora regina», document datat a Catí en 1329 (Sánchez Adell, 1992-93: 371. 20 i *passim*);

«Lo qual ajuniment faç per la autoritat desús dita. Et do als hòmens de Cathí e al loch de Morella e aldeyes d.aquella la dita partida per *defesa*...» (ibidem: 372.6)²².

Als documents redactats en català, que inclouen paràgrafs en aragonés, o als redactats plenament en aragonés, hi trobem la forma pròpia d'aquest sistema lingüístic *defesa* i *deffesa*, amb llurs plurals:

«Fasemos vos saber que pareció delante nós Arnalt Muntuyl, procurador de la universitat de Catí, disiendo e requiriendo que a la *defesa* de Vallivana fue ayuntada

19. Vide també per a la proposta etimològica, la documentació i l'extensió geogràfica del mot DECLC, III: 42-43.

20. Forma enregistrada pel Du Cange (GMIL, II-III: 38).

21. El Du Cange registra *devese* en un document occità de 1480 (cfr. GMIL, II-III: 88, darrer paràgraf).

22. Cal afegir que molts diplomes publicats en aquest treball enregistren topònims, la qual cosa vol dir que el substantiu *devesa* ja tenia vigència des de temps molt antics.

una partida del término de Catí la qual partida es cerca la villa de Catí e son huertas, vinnas e otras plantas, la qual partida es confrontada con el término de los lugares de la orden de Montesa, e con la *deffesa* de Morella...»,

es tracta del document datat a Catí en 1329 esmentat a l'exemple anterior que inclou un paràgraf en aragonés (ibidem: 371.9);

«... en los quals los hòmens vehins de la dita ciutat e aldeyes han acustumat de péxer, pacer e abeurar sos bestiaris exceptats los bovalars, vedats, vinyes, laurats, barvechos, guareys, rostolls, redondes e *defesas*...», document datat a Castelló de la Plana en 1390 (Revest, 1957: 229.7).

Els diplomes redactats en llatí, que trobem en aquests treballs, enregistren a bastament les variants gràfiques pròpies d'aquesta llengua amb el significat esmentat: *deffesia*, *defesia*, *deffensiam*, *defensiam*, *deffessia* i *devesia*. Algunes d'aquestes formes són així mateix enregistrades pel Du Cange: *defensa*, *deffensia* i *devesia* amb el significat de 'devesa'²³ (GMIL, II-III: 38 i 88, respectivament). Reprodueix tot seguit uns quants exemples llatins d'aquestes formes apareguts als documents:

«... opportunitatem habebunt tenendi et mittendi eorum bestiarum in dictis *deffesis* quam non habebant cum dicta *deffesia* erant dicti ordinis...», document datat a Cervera del Maestrat en 1382 (Guinot, 1992-93: 270.30);

«... contineatur et includitur quedam parva et modica *deffesia* vocata del Camer...», document datat a Sant Mateu en 1325 (Sánchez Almela, 1985: 149.13; reproduït per Díaz, 1987: 413.12);

«Itaque *defensiam* sub dictis affrontacionibus...», document datat a Vilafamés en 1313 (ibidem: 240.25);

«Afrontat igitur dicta *devesia* ex parte una cum termino de Morella...», document datat a Amposta en 1315 (Díaz, 1987: 410.20 i *passim*)²⁴.

Pel que fa al substantiu català *bovalar* 'tros de terra tancat on pasturen els bous' (DCVB, II: 637-638), cal dir que es troba documentat en aquests diplomes també en llatí i en aragonés. Exemples en català:

«L'onrat consell provehí e ordenà que axí com en lo stabliment del *bovalar* ha penes imposades...», document datat a Castelló de la Plana en 1385 (Sánchez Adell, 1992-93: 384.1, doc. n° 19);

«... prengueren dels dessús nomenats certs troços de terra situats en e dins lo terme del dit loch de Vilanova per a obs del *bovalar* que ara novellament per nós és estat donat al dit loch de Vilanova...», document datat a Cervera del Maestrat en 1386 (Sánchez Adell, 1992-93: 386.7, doc. n° 25);

«... et la universitat de la vila nostra de Paníscola de la part altra deffenent o demanant per rahon del *bovalar* de la dita vila de Paníscola...», document datat a Cervera del Maestrat en 1386 (Sánchez Adell, 1992-93: 387.5, doc. n° 26);

23. La definició per a *defensa* del Du Cange és: «dicitur ager, pratum, vel silva, ubi aut pascua seu animalia immittere...»

24. Germà Colón reproduceix un document en llatí de 1269 en què apareix el nostre terme, probablement un dels més antics en què documentem la forma *defensa* (vide Colón, 1997: 299).

«... en dret del molló antich del *bovalar*...», document datat a Sant Mateu en 1326 (Díaz, 1987: 323.6, doc. LXX);

«Item, havem camí que parteix de la heretat d'en Bernat Lorenç, e passe per lo *bovalar* en grases, en la camí de Benaçal...», document datat a Albocàsser en 1389 (Díaz, 1987: 442.14).

El trobem documentat en el respectiu plural, i també en una seua variant gràfica:

«... exceptat que no puxen aemprar los *bovalars* e deveses, que són dins los dits tèmens», document datat a Cervera del Maestrat en 1378 (Díaz, 1987: 388.37 i *passim*);

«... los *bovallars*, defessas, vedades et redondas que són stades feytes de huyt anys anllà...», document datat a Castelló de la Plana en 1390 (Revest, 1957: 224.1 i *passim*).

Ultra això, els diplomes encara ens documenten dos substantius amb un significat, si fa no fa, igual: *boalatge* i *boveral*:

«Et los dits en Marcho Aznar et P. Marcho, jurats e prohòmens de consell, respongueren a les coses desús per lo dit síndich proposades e diçen que reciben ab deguda reverència lo privilegi del senyor rey en totes coses e per totes, saul, emperò, que-ls romangue saul los privilegis a ells feytes e atorgats per lo consell de Terol sobre los *boalatges* e defeses lurs...», document datat a Valdelinares en 1326 (Sánchez Adell, 1986: 320.9, doc. II).

L'Alcover-Moll tan sols enregistra la forma *boalatge* 'tros de terra tancat per a pasturar' als Costums de Tortosa (*vide* encara Duarte, 1985: 61). El segon terme, el trobem al següent document:

«Primerament, afronte la dita devesa ab lo *boveral* del dit lloch de Fredes, en la partida de Canta Perdius, et parteix del dit *boveral* et dóna tot coyll avayll...», document datat al Monestir de Benifassà en 1382 (Sánchez Adell, 1992-93: 382.11 i 12, respectivament).

L'Alcover-Moll el defineix com a 'lloc tancat on estan els bous' (DCVB, II: 639). En aragonés, l'enregistre diverses vegades en un sol document dels ací analitzats:

«Et que los dichos *boallares* antigos, los devan declarar», document datat a Gúdar en 1325 (Sánchez Adell, 1986: 319.4 i *passim*).

Més profusament documentat es troba en llatí, fins i tot amb alguna variant fonètica poc ortodoxa:

«... mandavimus quod in quibusdam *bovalariis* aldee predicte de Mosqueruela non pascerent ganata sua quamdiu», document datat a Morella en 1327 (Sánchez Adell, 1986: 320.11, doc. III);

«... et utilitate dicti loci dictum *bovalare*, ac defessiam crescere, ac eciam aumentare, ut tam cum *bovalari* antiquo et deffesia antiqua...», document datat a Sant Mateu en 1326 (Díaz, 1987: 321.6);

«... et ascendit ipsum *bovalare* per dictum trocium...», document datat a Vilanova d'Alcolea en 1386 (Díaz, 1987: 331.20), etc²⁵.

25. Es troba també als Furs, tant en català com en llatí, davall la variant *boalar* en els sintagmes *fer boalar* i *facere boalar* (*cfr.* Furs, I: 113, III).

Dins el capítol de les etimologies, és molt clara l'assignació del llatí BOVALARE –llargament documentada en aquests diplomes– com a ètimon del nostre *bovalar*. Per a les altres formes enregistrades en aquests documents, hi trobem el següent: per a l'aragonés *boallares* cal proposar l'ètimon BOALARE, enregistrat al Du Cange (*vide* GMIL, I: 682), per a *boveral* < *BOVERALIS, i per a *boalatge* < *BOALATICUM o *BOVALA-TICUM. Cal també fer esment ací de la sinonímia que es produeix entre els termes: en alguns documents sembla que *bovalar* siga sinònim de *devesa*²⁶, segons els següents exemples:

«... quod ipsum *bovalare* seu *deffesia* antiqua...», document datat a Sant Mateu en 1326 (Díaz, 1987: 321.6);

«... facere aliquam *deffessiam* seu *bovalarium*...», document datat a Peníscola en 1320 (*ibidem*, 350.8);

«... *devesiam* sive *bovalarium* in termino infra terminum castri Cervarie...», document datat a Sant Mateu en 1315 (*ibidem*, 410.18).

Aquest significat és enregistrat per l'Alcover-Moll per al substantiu *bovalar*: 'lloc vedat', 'devesa' (DCVB, II: 638). El Du Cange també el recull: per a BOALARE remet a DEFENSUM i VETATUM amb la mateixa definició: 'Locus, ager, pratum, vel silva ubi pascua seu animalia immittere...' (GMIL, I: 682).

Respecte al mot *mallada* 'lloc arcerat on s'aturen a reposar els pastors i llurs ramats' (DCVB, VII: 172), cal dir que tan sols ha estat enregistrat per tres documents dels ací estudiats²⁷, dos dels quals datats en 1382, tres anys abans, doncs, que el citat per l'Alcover-Moll, que reproduïx Coromines a l'etimològic català, i l'altre en 1389, Heus-los ací:

«...axí mateix e son pare e los seus predecessors tenir aquí de nit e de dia *mallada*...», document datat a Fanzara en 1382 (Sánchez Adell, 1992-93: 378.24);

«... no acostumaren de tenir ni pasturar los seus bestiar en lo dit terme e *devesa* de Fanzara ni tenir aquí *mallada*...», (*ibidem*, 378.32);

«Et axí mateix que jamás null temps d'ací avant no volíe ni enteníe que ell ni los seus successors del seu mas o ostal tinguessen ni fessen ni poguessen fer o fer fer per alcuna manera de nit *mallada* dels lurs bestiar...», (*ibidem*, 378.53);

«... no faran, ni tindran, ni fer faran, ni tenir volen, *mallada* dels dits seus bestiar en lo terme e *devesa* de Fanzara...», (*ibidem*, 379.12)L;

«Et de present, renuncian e renuncian, enteníe a la dita *mallada* del dit terme e *devesa* de Fanzara de fer ni tenir aquella de nit jamás», (*ibidem*, 379.14);

«E que'l bestiar del dit Berthomeu Adones, totes nits de sol a sol, torn a jaure a corral, però que no face ni puxe fer *mallada* del dit seu bestiar en la dita *devesa* e terme de Fanzara...», (*ibidem*, 379.21);

26. En altres documents el substantiu *devesa* apareix com a sinònim de VETATUM: «defesia seu vetatum», «deffessiam seu vetatum», «defesia seu vetato», etc. en un document de 1317 (cfr. Sánchez Almela, 1985: 222).

27. Cal dir que el terme *mallada* és documentat amb anterioritat a aquests diplomes en 1345-1370 (*vide* Barreda, 1986:472-476).

«Et parteix d.aquí et passe lo camí que va del dit lloch de Fredes a *Malada del Magraner* et als molins de Benifaça», document datat al Monestir de Benifassà en 1382 (Sánchez Adell, 1992-93: 382.23);

«Primerament, prengueren per a *mallada* una cova d'en Domingo Melià, la qual és al cap de la sua heretat [...] e afronte, la dita, *mallada* ab la heretat que ere antiguament d'en Osca [...] Item, prenguem *mallada*, ço és un buschal d'en Berthomeu Ezvalls, lo qual afronta [...] e aquí havem camí que mou de la cova e *mallada* e plegue al pou que és appellat d'en Borraç [...] e aquí mori camí qui va per lo barranch avall entrò al terme de Tírig, segons que és ficat, los quals camins e abeuradors e *mallades* eren ia antiguament de consell [...] Item, prenguem *mallada* una cova d'en Johan Mercer al sol del Barranch del Milà [...] Item, havem una cova e *mallada*, que és appellada d'en Codera ab gran pati e many del camí, que va a Sencr Matheu [...] Item, prenguem per a *mallada* en la heretat d'en Domingo Fort [...] Item, havem camí que mou de la dita *mallada* per lo barranch avall tro a la Font del Bosch [...] Item, havem camí de XXXX palms que mou de la Corriola, la qual va a la *mallada* que.ns havem presa d'en Domingo Fort [...] Item, prenguem *mallada* en la heretat d'en Pere Torner en un solanet damunt lo buschal de la terra roja amunt...», document datat a Albocàsser en 1389 (Díaz, 1987: 440-442).

Segons sembla, el mot prové del llatí *MACULATA 'xarxa que forma la pleta' (cfr. DCELC, III: 196, etimologia admesa per l'Alcover-Moll i per Rohlf, 1977: § 259), però hauria passat a la nostra llengua a través de l'aragonés, procedent del castellà (vide DCELC, III: 196-197)²⁸. Actualment, és forma encara viva en la nostra llengua, a través de la toponímia, a la zona central de la llengua, sobretot (comarques catalanes meridionals i valencianes septentrionals; vide O.C., V: 154 i DECLC, V: 397-398). Cal dir que molts dels documents que he fet servir per a la confecció del present treball ja enregistren topònims formats amb l'apel·latiu indicat. Dins l'àmbit romànic, aquella forma llatina ha donat els següents resultats: català *mallada*, castellà *majada*, aragonés *mallata*, portugués *malhada* i gascó *malhade* (DCELC, III: 196-197 i també REW, 5212 i Rohlf, 1977 § 259). En castellà, ja està documentada amb aquest significat des de finals del segle XII (a. 1182), i apareix en texts literaris primerencs (Berceo). En portugués, és una forma atestada des del segle XIII (DELP, IV: 32) amb el significat de *choça* 'cabana, borda' (vide també, per al significat que ací tracte, DCELC, III: 196)²⁹. Entre els derivats del mot *mallada*, trobem en aquests diplomes l'intensiu *malladar* 'cova a la muntanya, a propòsit per a fer-hi mallada i reposar-hi el bestiar' (DCVB, VII: 172) que aquest diccionari situa

28. No tots els autors estan plenament d'acord que el mot *mallada* siga un castellanisme; per exemple, G. Colón afirma que el plural de *mallada*, amb la variant *mellades* -que poden llegir en un document de 1414 al llibre *Epistolari de la València Medieval* (II) d'Agustí Rubio Vela- potser ho siga, castellanisme. (cfr. G. Colón, 2000: 49).

29. J. Coromines critica un ètmon («no tiene verosimilitud») MALIATA -segons ell no documentat- proposat per al cas a la nota 4 de l'article *majada* del DCELC, sense adonar-se que el Du Cange enregistra les formes llatines MALLIA, MALLATA i MALLIATA (cfr. GMIL, IV-V: 197 i 199).

a Tortosa, sense cap cita documental. Heus ací el passatge on apareix l'apel·latiu, convertit en topònim:

«... et parteix d'aquí et dóne tot coyll avall, axí com aygües vessen, envers lo dit lloch de Fredes per cap de la ombria sobirana segons les roques tayllen, et dóne al *Malladar* d'en Poma, al cap de la ombria del dit lloch de Fredes.», document datat al Monestir de Benifassà en 1382 (Sánchez Adell, 1992-93: 382.15).

4.- Altres termes de l'àmbit ramader

Dins aquesta secció, hi analitzaré els següents termes: *degolla*, *falta* i el derivat *faltejar*, i *saltejar*, tots enregistrats en aquests documents. Respecte a la forma *degolla* 'dret que es tenia de degollar els caps de bestiar que entraven en nombre excessiu dins les pastures' (DCVB, IV: 80), cal dir que és enregistrada òbviament en català però també en llatí en aquests documents:

«Et que en la damunt dita devesa e ayuniment a aquella sie feyta *degolla* o carnatge, segons que en la de Vallivana és acostumat de fer», document datat a Morella en 1329 (Sánchez Adell, 1992-93: 372.13);

«Emperò si algú o alguns dels pastors en lo dit temps ho dies en los quals vós los vostres bestiar en la dita devesa no metrets en entrar lexarets axí com dit és metran de dit o de dia, amagadament o manifesta com per lo vedaler o guardadors vostres ne sian amonestats per dues vegades en un dia al tot més, si eixir o traure lo dit bestiar de la dita devesa no volran a la tercera ardidament et segura et sens reprehensió nostra et càrrech vostre la calònia o la *degolla*, o aquella pena que dels vostres bestiar hordenarets o aurets ordenat dels bestiar nostres, fàçats et fer puscats ab nostra licència, la qual licència haja... per aquella present carta a vós donam et atorgam», document datat al Monestir de Benifassà en 1382 (Sánchez Adell, 1992-93: 382.44);

«Et los dits vedaler o vedalers... de la dita pena, *degolla* o penyora que farà...», (ibidem, 382.46);

«... an pres ban e feta *degoyla* d'alguns bestiar de hòmens del terme de Morella dins la dita devesa, lo qual ban o *degoylla* no és entés, ni pot ésser dit ni entés que sie penyora, ni és estat enteniment del senyor rey ni de son consell que'l dit ban ho *degolla* fos tornat o restituït als dits hòmens de Morella...», document datat a Morella en 1317 (Sánchez Almela, 1985: 224.42-45).

Els Furs també recullen el terme durant el segle XIV:

«... que puxa ésser feta d'aquell bestiar una *degolla* de dia e dues *degolles* de nit per quànquesques vegades...» (Furs de València, I, capítol XIV, 131.10).

La forma catalana *degolla* apareix, així mateix, en un document escrit en llatí:

«Et quod predictas penas de *degolla* et peccunia iurati et probi homines dicti loci qui nunc sunt vel pro tempore fuerint...», document datat a Vilanova d'Alcolea en 1386 (Díaz, 1987: 332.6).

El terme també apareix llatinitzat:

«... quod si fieret volumus quod bannum luentur seu *decoylla* prout est in dicto loco fieri...», document datat a Sant Mateu en 1315 (Díaz, 410.42);

«... fiat de dicto bestiaro predicta *decolla* scilicet pro grege miso de nocte duo capita sive duos arietes vel oves et de dia una...» (ibidem, 411.1).

No hi manca, així mateix, la forma verbal:

«... teneantur mardanis vero et esquillatis tantum de ipsa pigneracione exceptis de quibusquidem bestiis ita *decollatis* detur iusticie dicti loci...», document datat a la Vilanova d'Alcolea en 1386 (Díaz, 1987: 331.40);

«... et de dia una sine medio *decolletur* cuius decoyle nos et dictus ordo habeamus et habere debeamus medietate...» (ibidem, 411.2).

Aquest terme forma sinonímia amb altres, com ara *occidere* i *iugulare*:

«Ita videlicet, quod custodes ante fati bestias nobis, ac ordinis nostris causa premissa pertinentes, non audeant, seu presumant *decollare seu occidere*...», document datat a Benicarló en 1376 (Díaz, 1987: 324.30);

«... dicti custodes protinus *iugulare seu decollare* teneantur...» (ibidem, 324.33).

Du Cange enregistra la forma verbal DECOLLARE i afirma que es tracta d'un mot propi del fur d'Aragó, en el qual «cum animal in loco *defenso* capitur, et occiditur a domino loci defensi», i n'inclou uns quants exemples (GMIL, II-III: 29). L'Alcover-Moll recull el terme *degolla* en un text valencià de finals del segle XVI (1580). A la vista, doncs, dels exemples de més amunt cal avançar la datació del terme quasibé dos-cents anys. En espanyol, hi trobem la forma patrimonial *degüella* 'pena de degüello que se imponía al ganado por entrar en cotos vedados' (DRAL, I: 673), semblant a la catalana esmentada més amunt. Coromines tan sols la cita, però no n'addueix cap document al diccionari etimològic castellà (vide s.v. *degollar*). Al català, l'hi esmenta a partir de l'Alcover-Moll, i hi cita un document de Benasc de 1446 i un altre de 1581 (DECLC, II: 823). Meyer-Lübke enregistra la nostra forma com a derivat de DECOLLARE: «valencià *degolla* 'sanció al bestiar que pastura en un indret prohibit'» (REW, 2506) que trau de Moll (cfr. p. XX de la bibliografia d'aquest diccionari). Pel que fa a l'etimologia sembla que, segons els autors i diccionaris esmentats, ha de ser un derivat de *degollar*.

Quant a *falta* i el seu derivat *faltejar*, els trobem poc documentats en els diplomes ací estudiats:

«... ne gos metre son bestiar gros o menut en los dits térmens sots pena de *falta*, ço és de VII bèsties de dia y de nit XIII...», document datat a Cervera del Maestrat en 1380 (Díaz, 1987: 294. 15);

«... e aquelles *faltes*, penes o penyores sien propis de la dita universitat o de aquell o aquells qui ella volrà e ordenarà...», (ibidem, 294.34);

«... diu que aquell dit en Matheu, lo pare, li ha furtades VII cabeces de ovelles, les quals al dit en Matheu foren *faltejades* del seu bestiar per lo herbejador del dit comanador...», document datat a Càlig en 1386 (Sánchez Adell, 1992-93: 385.6, doc. 21);

«Etiam a la dita universitat e als vedalers e guardadors e les dites deveses e térmens

sia legut e permis per ur pròpria auctoritat de *faltejar*, e carnejar o penyorar tots e sengles bestiar grossos e menuts, stranys que seran atrobats dins les dites deveves o termes, axí com d'ací atràs és stat acostumat...», document datat a Cervera del Maestrat en 1382 (Díaz, 1987: 294.32; reproduït per Guinot, 1992-93: 269.13);

«... et que en dan del herbatge hi ere feta o comesa frau, féu *faltejar* e penyorar lo dit bestiar...», document datat a Alcalà de Xivert en 1386 (Guinot, 1992-93: 272.6, doc. nº 3).

Cal dir que ni l'Alcover-Moll, ni tampoc Coromines recullen cap significat que s'acoste mínimament al que es desprén de la lectura de les citacions esmentades respecte als termes al·ludits. Això vol dir que ens trobem davant un mot –en el cas de *faltejar*– i d'un significat –en el cas de *falta*– desconeguts fins ara pels nostres diccionaris històrics o etimològics. En el cas de *falta* sembla que es tracte d'un sinònim de «calònia» 'pena pecuniària i dret d'imposar-la' (DCVB, II: 861), si jutgem pel primer exemple³⁰. La forma verbal *faltejar* 'imposar faltes' en seria un derivat. L'espanyol sembla que tampoc no coneix els termes indicats amb aquells significats.

Finalment, un altre terme a destacar per ser quasibé desconegut pels nostres filòlegs és *saltejar*, i val a dir que tan sols ha estat consignat en un document del segle XIV entre els estudiats ací:

«Diu en Francesh Muntanyés, vehín vostre, que los vostres vedalers, a manaments vostres, anaren al seu bestiar, que era en lo terme del loch nostre de Alcocever, e que volgueren penyorar dues bèsties de aquell bestiar per nit, dients que del seu pastor, per nom Pere Agualada qui no ere vehín de Alcalà, havie bestiar en aquell ramat, e axí que *salteïaren* dues bèsties e les s.en menaven si donchs no es tenia per *salteiat*, e que lo dit pastor dix que es tenia per *salteiat* aytant com per justícia fer-se degués...», document datat a Sant Mateu en 1377 (Sánchez Adell, 1992-93: 375: 2-6, doc. 8).

A principis del segle XV, el trobem també documentat en aquests diplomes

«E que a la dita universitat, e als vedalers e guardadors de la dita Forest e erbatge de aquella, sia legut e permís, per lur pròpria auctoritat, *salteïar* e carneïar o penyorar tots e sengles bestiar grossos e menuts, stranys, que seran atrobats dins la dita Forest e sos tèrmens, axí com d'ací atràs és stat a costumat *salteïar*, carneïar o penyorar...», document datat a Cervera del Maestrat en 1412 (Díaz, 1987: 421.11-15).

On apareix de forma sovintejada al segle XIV és als *Herbatges de Culla*:

«Item que algun vehí de la Tinença no puxe prendre, de hòmens stranys, bestiar basiu a miges, ne a mig guany, ni en comanda, ni compra feyta fictament, ne en nenguna altra manera en frau de l'erbatge, e si.u farà que aquell bestiar sie e puxe ésser *salteiat* e penyorat...», document datat a Vistabella del Maestrat en 1345 (Barreda, 1986: 472, doc. 7);

«Item si per ventura algun loch o algunes persones singulars de qualsevol loch de la dita Tinença seran *saltejats* o penyorats injustament...» (ibidem, 473, doc. 14), etc.

30. I així és palès al següent document dels *Herbatges de Culla*: «... salvant que los vedalers agen de les dites calònies o faltes lo terç tan solament» (Barreda, 1986: 471, doc. 4; *vide* encara p. 483, doc. XIII).

L'editor del text defineix així el terme *saltejar*: «caçar i partir bestiar en frau» (ibidem, 562). No és recollit pels nostres diccionaris històrics i etimològics.

5.- Conclusions

a) El treball estudia i documenta sobretot lèxic ramader català, però no desdenya l'aragonés, el castellà i fins i tot el llatí aparegut en la documentació historiogràfica referida a aquest àmbit econòmic de les comarques valencianes septentrionals durant el segle XIV.

b) Pel que fa al català, hi ha avanços cronològics importants referits a algun terme lingüístic, com ara *almudinatge* (DCVB = 1457, aquest treball = 1345), *herbejar* (DCVB = finals del segle XV, aquest treball = 1382), *herbejador* (DCVB = segle XX, aquest treball = 1386), *mallada* (DCVB = 1385, aquest treball = 1345), *degolla* (DCVB = segle XVI, aquest treball = 1317).

c) S'analitza termes lingüístics –sintagmes i mots– no enregistrats pels nostres diccionaris històrics i etimològics, com ara *radiu*, amb la forma femenina *radiva*, documentat en 1358, provinent del llatí *ERRATIVU, forma catalana ben genuïna; *bestiar de corral*, sintagma no enregistrat per l'Alcover-Moll ni tampoc per Coromines, tot i que tots dos diccionaris recullen el mot *corral*; *bestiar major*, com a sinònim de *bestiar gros*, desconegut pels diccionaris esmentats; *carnejar*, *boalatge*, variant fonètica de *bovalatge*; *falta*, amb un valor semàntic no recollit pels diccionaris històrics; *faltejar* i *saltejar*, termes no enregistrats pels diccionaris històrics, etc.

d) Hom hi fa propostes etimològiques noves, per una banda, i per l'altra, proposa formes castellanques i aragoneses en els casos en què se'n proposaven «mossarabismes». Pel que fa a les noves propostes etimològiques són aquestes: *carnatge* < CARNATICUM, *montatge-muntatge* < MONTATICUM, *erbatge-herbatge* < ERBATICUM-HERBATICUM, *herbejar* < ERBAJAR-HERBAJAR, formes documentades al Du Cange.

e) Respecte als castellanismes i aragonesismes que es detecten en aquests documents, cal dir que són de diversa índole; n'hi ha de semàntics i de lèxics. Posem algun exemple de castellanisme lèxic: *ganado* que substitueix el nostre *bestiar* en un document trilingüe llatí-català-aragonés; *mostrench-mostrenca*, terme castellà molt antic equivalent a *radiu* i *eixarrat*; *mallada* que probablement va passar a la nostra llengua a través de l'aragonés, etc. D'aragonesismes, en trobem, entre altres, els següents: *lligallo* i *redonda*. Finalment, cal assenyalar que l'expressió *bestiar major* com a sinònima de *bestiar gros* ha de ser una interferència de l'expressió llatina *bestiare major* que alhora substitueix la clàssica *pecus maius*.

Bibliografia

- AGUILÓ I FUSTER, Marià (1914-1934) *Diccionari Aguiló*. Materials lexicogràfics aplegats per M. Aguiló i Fuster. Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Ed. Altafulla, Barcelona [= DAG].
- ALCOVER, Antoni & F. de B. MOLL (1975) *Diccionari català-valencià-balear*, 10 volums. Editorial Moll, Palma de Mallorca. Segona edició, corregida i posada al dia [=DCVB].
- ALONSO, Martín (1986) *Diccionario medieval español. Desde las Glosas Emilianenses y Silenses (s. X) hasta el siglo XV*, I-II. Universidad Pontificia de Salamanca. Salamanca [= DME].
- BARREDA I EDO, Pere-Enric (1986) «Llibre dels Capítols d'Herbatges de la Tinença de Culla (1345-1805)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXII (III-IV), pp. 447-562. Castelló de la Plana.
- BARREDA I EDO, Pere-Enric (1999) «Els Establiments de la vila de Benassal. Introducció, resum, edició i índexs per Pere-Enric Barreda, Cronista Oficial de la Vila», dins *Cooperativa Agrícola Benasalense. 50 aniversari. 1949-1999 (II)*, edició de la Cooperativa Agrícola Benasalense, pp. 5-160. Benassal.
- BELTRAN ZARAGOZÀ, Andreu (1998) *El valencià al segle XVIII. Edició i estudi de textos administratius de les comarques del nord de Castelló*, 2 volums. Societat Castellonenca de Cultura, col·lecció «Filologia, II». Castelló de la Plana.
- BERNAL, Chesús & Francho NAGORE (eds. 1999) *Diccionario aragonés*. Edición, introducción y notas, Edizions de l'Astral. Zaragoza.
- BORAO, Gerónimo (1859) *Diccionario de voces aragonesas*. Zaragoza, imprenta y Librería de D. Calisto Ariño.
- COLÓN, Germà (1960a), recensió a *Libre de Ordinacions de la Vila de Castelló de la Plana*. Estudio preliminar, edición, notas y glosario de Luis Revest y Corzo. Castellón de la Plana, Sociedad Castellonense de Cultura, 1957, 323 pp., 18 x 26 mm. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 76, 1960, pp. 285-291. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- COLÓN, Germán (1960b) «Anar a tresnuyta», *Revista de Filología Española*, XLIII, pp. 203-210. Madrid.
- COLÓN, Germà (1978) «Anar a tresnuyta», *La llengua catalana en els seus textos*, 2 vols., Curial edicions catalanes. Barcelona, pp. 24-35.
- COLÓN, Germán (1989) *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel.
- COLÓN, Germà (2000) «Sobre la lengua del *Epistolari de la València medieval* (siglo XV)», dins *Revue de Linguistique Romane* nº 253-254, Janvier-Juin 2000, pp. 43-51.

- COLÓN, Germà & Arcadi GARCIA (1970) *Furs de València. Volum I*, Editorial Barcino, Barcelona.
- COLÓN, Germà & Arcadi GARCIA (1983) *Furs de València. Volum IV*, Editorial Barcino, Barcelona.
- COROMINES, Joan (1970) *Estudis de toponímia catalana II*, Barcino, Barcelona.
- COROMINES, Joan & Juan Antonio PASCUAL (1980-1989) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols. Gredos, Madrid. [= DCECH].
- COROMINES, Joan (1980-1991) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 9 volums. Barcelona [= DECLC].
- COROMINES, Joan (1989-1997) *Onomasticon Cataloniae*. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana. Amb la col·laboració de Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip D. Rasico i Xavier Terrado. Curial Edicions Catalanes/Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona «La Caixa». Barcelona, VIII volums [= OC].
- DÍAZ MANTECA, Eugeni (1982) *Establiments de la vila de Vilafamés*. Edició, estudi i índex a cura de... Diputació de Castelló. Castelló de la Plana.
- DÍAZ MANTECA, Eugenio (1987) *El «Libro de Poblaciones y Privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*. Diputació de Castelló de la Plana.
- DUARTE I MONTSERRAT, Carles (1985) *El Vocabulari jurídic del Llibre de les Costums de Tortosa (ms. 1272)*, col·lecció «Estudis», 4. Generalitat de Catalunya. Departament de Governació. Escola d'Administració Pública de Catalunya. Barcelona.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1991) «Algunes notes sobre orònims en tortosí» *Actes del XIVè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Alacant, 13-15 d'abril de 1989, pp. 628-635.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1995) «L'adstrat aragonès en un document castellonenc del segle XIV», dins *Llengües en contacte als Regnes de València i Múrcia (segles XIII-XIV)*, Jordi Colomina i Castanyer (editor), Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana, «Biblioteca de Filologia Catalana», Alacant, 1995 [1996], pp. 79-98.
- GIMENO BETÍ, Lluís (1997) *Atlas Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*. Institut d'Estudis Catalans. Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística, IV. Barcelona, 700 pàgines.
- GIMENO BETÍ, Lluís (en premsa) «Notes toponímiques castellonenques a l'*Onomasticon Cataloniae*». Ponència presentada al XXIVè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Sagunt, febrer de 1999.
- GLOSSARIUM MEDIAE ET INFIMAE LATINITATIS, conditum a Carolo du Fresne Domino du Cange, Niort 1883-1887, 10 vols., I (A-B), II-III (C-F), IV-V (G-N), VI-VII (O-S), VIII-X (T-Z). Reproducció fotomecànica de l'Akademische Druck-U. Verlagsanstalt. Graz-Austria, 1954 [= GMIL].

- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1992-93) «La ramaderia al Maestrat Medieval: Entre l'expansió i la crisi», *Estudis Castellonencs*, n° 5, pp. 255-274. Castelló de la Plana.
- LA CURNE DE SAINT-PELAYE, Jean Baptiste (1875-1882) *Dictionnaire historique de l'ancien langage François ou Glossaire de la langue Française*, reedició de 1972, Georg Olms Verlag, Hildesheim-New York [= La Curne].
- LEXICON TOTIUS LATINITATIS ab Aegidio Forcellini. Secunda impressio anastatice confecta quartae editionis aa. 1864-1926 Patavii typis mandate cum appendicibus quibus aucta est prima anastatica impressio a. 1940 edita. Arnaldus Forni excudebat bononiae Gregoriana edetente Patavii [= LTL].
- MACHADO, J. P. (1953-1959) *Dicionário etimológico da língua portuguesa com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*, 2 vols. Lisboa. [= DELP].
- MISTRAL, Frédéric (1878-1894) *Lou tresor dou Felibridge ou Dictionnaire provençal-français embrassant les divers dialectes de la langue d'oc moderne*. Aix-en-Provence, 1196+1165 pp., 2 vols. (Nouveau tirage. Paris: Dela grave, 1932. Réimp.: Osnabrück, 1966), [= TF].
- OBIOL MENERO, Emilio M. (1989) *La ganadería en el norte del País Valenciano*. Publicacions de l'Excel·lentíssim Ajuntament de Castelló de la Plana.
- PARDO ASSO, José (1938) *Nuevo diccionario etimológico aragonés. (Voces, frases y modismos usados en el habla de Aragón)*. Zaragoza.
- PERAIRE, Joan (1992) «Aproximació a la toponímia històrica de la Tinença de Culla (segles XVI-XVIII)», *Actes del XVIè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, a cura de Lluís Gimeno Betí & Ferran Arasa Gil. Castelló de la Plana, 1991, XLVIII (gener 1992), pp. 115-157.
- RABASSA I VAQUER, Carles, Modest BARREDA AYMERICH & LUIS MIGUEL PÉREZ LOBO (1990) *Catàleg de l'Arxiu Municipal de Culla. Arxius valencians*, 10. Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. Diputacions d'Alacant, Castelló i València, 365 pàgines. [citat com Rabassa et alii].
- RABASSA I VAQUER, Carles G. (1992) «Puntualitzacions sobre la institució ramadera del lligallo. El lligallo de Culla», *Millars*, XV, pp. 81-95. Universitat Jaume I. Castelló de la Plana.
- RABASSA I VAQUER, Carles & Carmen DÍAZ DE RÁBAGO HERNÁNDEZ (1995) *Documents per a la història de Vilafamés*. Generalitat Valenciana/ Consell Valencià de Cultura/ Ajuntament de Vilafamés/Universitat Jaume I. València.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1992) *Diccionario de la lengua española*, 2 vols. Espasa-Calpe, Madrid [= DRAL].
- REVEST Y CORZO, Luis (1957) «Laudo arbitral para dirimir las cuestiones sobre pastos y aprovechamientos comunales entre la ciudad de Teruel y sus aldeas y la villa de Castellón.- Villahermosa.- 1390 mayo 18. Pergamino (Archivo Mu-

- nicipal de Castellón», pp. 215-240, dins *Libre de ordinacions de la vila de Castelló de la Plana*. Estudio preliminar, edición, notas y glosario de... Societat Castellonenca de Cultura, Libros raros y curiosos, XIII. Castelló de la Plana.
- ROHLFS, Gerhard (1977) *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. Troisième édition, augmentée.
- SÁNCHEZ ADELL, José (1986) «Aportaciones a la historia de la ganadería medieval castellonense. La sentencia de Villahermosa entre Castellón y las aldeas de Teruel, sobre pastos, de 1390», *Estudis Castellonencs* nº 3, pp. 311-336. Castelló de la Plana.
- SÁNCHEZ ADELL, José (1992-93) «Algunos aspectos de la práctica ganadera medieval en tierras castellonenses», *Estudis Castellonencs* nº 5, pp. 349-394. Castelló de la Plana.
- SÁNCHEZ ADELL, José (1995) «Aportaciones a la historia de la ganadería medieval en las comarcas del norte castellonenses (Ports de Morella, Benifaçà y Maestrazgo de Montesa)», *BSCC*, LXXI (IV), pp. 445-487. Castelló de la Plana.
- SÁNCHEZ ALMELA, Elena (1985) *El Llibre de Privilegis de la vila de Sant Mateu (1157-1512)*. Publicaciones del seminario de estudios económicos y sociales de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón. Castelló de la Plana.
- SÁNCHEZ GOZALBO, Àngel (1952) «La redonda de la casa y ermita de Santa María Magdalena», *BSCC*, XXVIII, pp. 130-138. Castelló de la Plana.
- SCHIB, Gret (1975) *Sant Vicent Ferrer. Sermons*, volum III. Els Nostres Clàssics, col·lecció B, núm. 6. Barcino. Barcelona [= ENC].
- SCHIB, Gret (1977) *Vocabulari de sant Vicent Ferrer*, Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona.
- SEVA I LLINARES, Antoni et alii (1993) *Diccionari llatí-català*, Enciclopèdia Catalana. Barcelona [citat com DL-C].
- VENY, Joan (1991) *Mots d'ahir i mots d'avui*, Empúries. Barcelona.
- ZAMORA VICENTE, Alonso (1974) *Dialectología española*, Gredos, Madrid. Segunda edición muy aumentada.

ABREVIATURES

BSCC *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura.*

DAG *Diccionari Aguiló.*

DCECH *Diccionario Crítico-Etimológico Castellano e Hispánico.*

DCELC *Diccionario Crítico-Etimológico de la Lengua Castellana.*

DCVB *Diccionari Català-Valencià-Balear.*

DECLC *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana.*

DELP *Dicionario Etimológico da Língua Portuguesa com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados.*

DLC *Diccionari llatí-català.*

DME *Diccionario Medieval Español.*

DRAL *Diccionario de la Real Academia de la Lengua.*

GMIL *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis.*

LTL *Lexicon Totius Latinitatis.*

OC *Onomasticon Cataloniae.*

TF *Lou tresor dou Felibridge ou Dictionnaire provençal-français embrassant les divers dialectes de la langue d'oc moderne.*